

SOCIJALISTIČKA ARHITEKTURA U JUGOSLAVIJI S POSEBNIM OSVRTOM NA GRAD SPLIT

Pocrnjić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:764376>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**SOCIJALISTIČKA ARHITEKTURA U JUGOSLAVIJI S POSEBNIM
OSVRTOM NA GRAD SPLIT**

MARIJA POCRNJIĆ

Split, 2023.

ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI STUDIJ POVIJESTI UMJETNOSTI I POVIJESTI

**SOCIJALISTIČKA ARHITEKTURA U JUGOSLAVIJI S POSEBNIM
OSVRTOM NA GRAD SPLIT**

Studentica:

Marija Pocrnjić

Mentor:

prof. dr.sc. Aleksandar Jakir

Split, prosinac 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Počeci stambene izgradnje u Jugoslaviji	3
2.1. Arhitektura i urbanizam socijalističke Jugoslavije.....	4
3. Stanogradnja i socijalistički stan u Jugoslaviji	16
4. Urbanističko planiranje u Jugoslaviji i SR Hrvatskoj	19
4.1. Faze razvoja stambene izgradnje u SR Hrvatskoj.....	21
5. Urbanistički zavod Dalmacije	24
5.2. Djelatnosti Urbanističkog zavoda Dalmacije – Split	25
6. Razvoj stambenih naselja Splita	27
6.1. Razdoblje od 1945. do 1960.....	28
6.2. Razdoblje od 1960 – ih do kraja 1970 – ih	34
6.2.1. Pomgrad – prvi splitski neboder	35
6.2.2. Split 3.....	37
6.2.3. Ostala modernističko – arhitektonska rješenja u Splitu.....	49
6.2.4. Mediteranske igre u Splitu	53
6.3. Razdoblje od 1980. do 1990 – ih.....	57
7. Zaključak	59
8. Literatura	61
Slikovni prilozi.....	65
Sažetak	68

1. Uvod

Nakon Drugog svjetskog rata, svijet je podijeljen u dva bloka, socijalistički Istok i kapitalistički Zapad. Jugoslavija se nije priklonila ni jednom od blokova, već postaje jedna od predstavnica trećeg svijeta, Pokreta nesvrstanih. Zbog takve politike, Jugoslavija se približila ostalim zemljama u razvoju potonje spomenutog pokreta te s njima ostvaruje političke i gospodarske ciljeve. Tako je npr. jugoslavenska građevinska industrija postala globalno konkuretna. Gradilo se u brojnim zemljama južne Afrike, Bliskog istoka, Južne Amerike i Europe, gdje su domaći arhitekti i graditelji stekli dodatna iskustva i znanja koja su kasnije mogli implementirati u vlastitoj državi.

Politika, odnosno sustav često prihvaća urbanizam i arhitekturu kao partnera u predstavljanju svoje stvarne ili prezentirane otvorenosti i progresivnosti te su arhitektura i urbanizam poslije Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji trebali biti katalizator transformacije i modernizacije društva. Društveno je planiranje formalno uvedeno u Jugoslaviji zajedno sa sustavom samoupravljanja. Utemeljeno je na pretpostavci da je planiranje ekonomsko i demokratsko pravo i obveza radničke klase. U drugoj polovici prošlog stoljeća, Jugoslavija gradi niz monumentalnih objekata koji su trebali utjeloviti temeljne društvene karakteristike i vrijednosti: federativnost, antifašizam, nesvrstanost i modernizaciju. Urbanistički i arhitektonski projekti nove države su bili jako ambiciozni, pa u šest republika Jugoslavije, tako i u Hrvatskoj, a posebice u Splitu nastaju, za struku, jedni od najljepših radova moderne arhitekture. Jedno od najvažnijih pitanja modernizacije društva u drugoj polovici 20. stoljeća bilo je rješavanje stambenog pitanja za što veći broj ljudi koji se doselio u gradove. Cilj i najteži zadatak masovne stambene izgradnje bio je osmisliti dom koji će biti dovoljno ugodan za život u njemu. U Splitu, najvećem gradu na jadranskoj obali se nakon Drugog svjetskog rata događa intezivna urbana ekspanzija. Tu se posebice ističe projekt Split 3 koji je promijenio standard stanovanja i življenja u gradu te je svojedobno postao grad u gradu.¹

U prvom dijelu ovog diplomskog rada biti će analizirane glavne društvene promjene koje su uvjetovale brzu i veliku stambenu izgradnju u Jugoslaviji kao i glavne karakteristike njene socijalističke arhitekture. Naime, početkom druge polovice 20. stoljeća uslijed nagle industrijalizacije i otvaranja novih radnih mjesta, u gradove se masovno doseljava stanovništvo iz manjih mjesta i sela. Zbog tih migracija javlja se nedostatak stanova te se stvaraju

¹ Ban, Saša, Mrduljaš, Maroje, Sablić Nevenka. *Betonski spavači: Split, između plana i kaosa*. <https://hrti.hrt.hr/home>. Pristupljeno: 28.09.2023.

sustanarstva. Stambena kriza i manjak stanova potiče okretanje vlasti prema društveno usmjerenom izgradnji. Međutim, nisu svi bili u mogućnosti kupiti stan po tržišnoj cijeni zbog čega se odlučuju za izgradnju obiteljskih kuća, najčešće na svom zemljištu na periferiji grada, što dovodi do nekontrolirane tzv. *divlje izgradnje*. U počecima stambene izgradnje u Jugoslaviji, stanovi su većinom bili manjih kvadratura zbog želje za što većim iskorištavanjem prostora, čime nisu bili praktični i ugodni za stanovanje. Vrhunac razvoja stambene izgradnje Jugoslavija doživljava šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća. U većim gradovima Jugoslavije kao što su Split, Zagreb, Beograd, Ljubljana, Sarajevo, Skoplje, niču nova stambena naselja i megalomanska arhitektura s premisama utopizma i brutalizma. Drugi dio ovog diplomskog rada orijentiran je na izgradnju novih stambenih naselja grada Splita gdje će se posebno istaknuti novi gradski rajon Split 3, od njegovog urbanističkog plana ljubljanskih arhitekata Nives Starc, Marjana Bežana i Vladimira Mušiča pa sve do procesa realizacije istoga. Split 3 kao niz megastruktura koje se nižu paralelno uz morsku obalu svakako je najcjelovitija realizacija arhitektonske i urbanističke kulture u Hrvatskoj. U ovom dijelu rada važno je spomenuti i najznačajniju urbanističko – znanstvenu instituciju, Urbanistički zavod Dalmacije u Splitu čije su djelatnosti, između ostaloga, bile projektiranje građevina, izrada urbanističkih planova kao i kontrola građenja. Vrijedi spomenuti i ostala arhitektonsko – modernistička rješenja grada Splita kao i građevine realizirane za potrebe važne sportske manifestacije, Mediteranske igre koje su održane u Splitu 1979. godine.

2. Počeci stambene izgradnje u Jugoslaviji

Jugoslavija je nakon Drugog svjetskog rata s komunističkim rukovodstvom na čelu s Josipom Brozom Titom bila u čvrstom savezu sa SSSR – om te je jugoslavensko vodstvo nastojalo implementirati sve više toga po uzoru na Sovjetski Savez.² U tom poslijeratnom periodu na prostoru novonastale države započinje razdoblje modernizacije društva koja uključuje ubranu urbanizaciju i industrijalizaciju. Naime, na prostoru Jugoslavije zabilježen je najintenzivniji razvoj gradova do tog razdoblja. Dolazi do fizičkog širenja gradova te do povećanja broja stanovnika u gradovima.³ Dnevne migracije seoskog stanovništva u grad i u njegovu industrijsku zonu bile su sve veće. Osnovni motiv tih migracija bilo je pronalaženje radnog mjesta u gradu i posljedično, trajno preseljenje u grad.⁴ Najveći broj stanovnika iz prenaseljenih sela odlazi u gradove pedesetih godina prošlog stoljeća. Iz sela odlazi gospodarski i demografski najproduktivniji dio stanovništva, a s druge strane neobuzdano rastu gradska i prigradska naselja koja su bila bez potrebne komunalne infrastrukture.⁵ Prema popisima stanovništva, broj stanovnika u Zagrebu je 1948. godine s 339 923 porastao na 721 136 – 1991. godine, dakle više od dva puta, dok je za isto razdoblje u Beogradu broj stanovnika sa 634 003 porastao na 1 602 226 (dva i pol puta), a u Sarajevu u navedenom razdoblju za čak tri puta, broj stanovnika je porastao s 179 701 na 525 980.⁶ Od 1948. do 1961. godine je iz hrvatskih sela u gradove godišnje migriralo oko 50 000 stanovnika, no taj se trend već smanjio u sljedeća dva desetljeća. Krajem 60 – ih godina u sela dolazi električna struja te se postepeno grade zdravstvene ustanove, a tada se i ceste počinju asfaltirati. Ipak, sve navedeno je došlo sa zakašnjenjem s obzirom da je migracija stanovnika iz sela u grad uzela maha. Iako se u sljedećim desetljećima počela graditi i vodovodna infrastruktura, razlike između životnog standarda sela i grada su i dalje bile velike te je biti seljak i posao isključive poljoprivrede smatran kao sinonim za siromaštvo. S druge strane navedenih negativnosti migracije za selo, stoji grad u kojemu je opći društveni i socijalni razvoj bio očigledan. Mladi ljudi koji su došli

² Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 48.

³ Ličina Ramić, Aida. “Socijalistički grad – historiografska literatura o gradovima SFRJ na primjeru Beograda, Sarajeva i Zagreba”, U: *Reprezentacije Socijalističke Jugoslavije: Preispitivanja i perspektive*, ur. Hannes Grandits, Branimir Janković, Vladimir Ivanović, Zagreb, Sarajevo: Srednja Europa Zagreb, UMHS Sarajevo, 2019, str. 60.

⁴ Čaldarović, Ognjen. *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Zagreb: Školska knjiga, 1987, str. 14.

⁵ Goldstein, Ivo. *Hvatska 1918. – 2008*. Zagreb: EPH, Novi Liber, 2008, str. 521 – 522.

⁶ Ličina Ramić, Aida. “Socijalistički grad – historiografska literatura o gradovima SFRJ na primjeru Beograda, Sarajeva i Zagreba”, U: *Reprezentacije Socijalističke Jugoslavije: Preispitivanja i perspektive*, ur. Hannes Grandits, Branimir Janković, Vladimir Ivanović, Zagreb, Sarajevo: Srednja Europa Zagreb, UMHS Sarajevo, 2019, str. 60.

u grad su se osposobili u industrijske radnike te su naučili rukovati strojevima, a imaju i veću mogućnost za obrazovanjem te upisuju škole i fakultete. Zanimljivo je da su 50 – ih godina 20. stoljeća čak osnovane srednje strukovne škole za radnike, prva takva osnovana je u Zagrebu 1947. godine.

Poslijeratno razdoblje karakterizira i sustanarstvo tj. život više obitelji u jednom stanu i to nerijetko jedna cijela obitelj u jednoj sobi. No, šezdesete godine obilježava rast novoizgrađenih stanova koje su građani dobivali u tzv. stanarsko pravo. Naime, sva poduzeća i institucije su zakonom bile obvezane da izdvajaju za stanogradnju te su onda radnici na temelju internih lista u državnim poduzećima dobivali pravo na stan.⁷ Ipak, stambeno pitanje radnika ovisilo je od ekonomske snage poduzeća gdje su uspješnija i stabilnija poduzeća izdvajala više novca za stanogradnju.⁸

Širenje gradova u smislu povećanja stanovništva, gospodarskog i stambenog razvoja imalo je za posljedicu i proširenje proizvodnih pogona kao i otvaranje novih, kako u većim tako i u manjim gradovima npr. u Zagrebu *Končar* i *Pliva*, u Varaždinu *Varteks*, u Koprivnici *Podravka*, u Slavonskom Brodu *Đuro Đaković*, u Vukovaru *Borovo*, u Petrinji *Gavrilović*, u Splitu *Jugovinil* itd. Dakle, rast gradova je poticao i rast industrije.⁹

2.1. Arhitektura i urbanizam socijalističke Jugoslavije

Jugoslavija se tijekom svog postojanja suočavala s raznim izazovima što se na koncu odrazilo na svaki segment njenog društva – institucije, politiku, kulturu, umjetnost i arhitekturu.¹⁰ Upravo je arhitektura postala jedna od važnijih oružja za izgradnju novog društva i novog doba. Sustav financiranja stambene izgradnje prošao je različite periode te se prilagođavao važnijim događajima u društvu. Temeljni zadatak kao osnova nove arhitekture bio je stvoriti besklasni i nacionalni karakter. U tom aspektu promatramo Zagreb koji je rastao kao industrijsko, administrativno, kulturno i obrazovno središte, kao vjerni pokazatelj razvoja

⁷ Goldstein, Ivo. *Hvatska 1918. – 2008*. Zagreb: EPH, Novi Liber, 2008, str. 523 – 525.

⁸ Dobrivojević, Ivana. “Krov nad glavom”, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Neda Knežević, Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014, str. 45.

⁹ Goldstein, Ivo. *Hvatska 1918. – 2008*. Zagreb: EPH, Novi Liber, 2008, str. 523-525.

¹⁰ Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 48.

Hrvatske.¹¹ No svakako je jedan od prvih projekata nakon Drugog svjetskog rata bio projekt izgradnje Novog Beograda kao predstavnika novog socijalističkog poretka te kao sjedište novoosnovane države Jugoslavije. U Beogradu je planirana, a i 1959. godine ostvarena izgradnja sjedišta Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. Također, jedna od prvih građevina izgrađenih u novom arhitektonskom stilu trebala je biti i zgrada Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije. Nakon rezolucije Informbiroa 1948. godine u kojoj se obznanilo približavanje Jugoslavije zapadu, mijenja se pristup arhitekturi. Stoga sjedište Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije više nalikuje na američki neboder zbog aluminijskog i stakla nego na zgradu u stilu *staljinističke arhitekture*. Po sličnom konceptu je rađena i zgrada Skupštine Slovenije u Ljubljani te zgrada Gradskog poglavarstva u Zagrebu.¹²

Za razvitak novog socijalističkog društva svakako su zaslužni radnici koji zbog rada u tvornicama sele iz sela u gradove. Jedan od primjera takvog razvitka grada je i Novi Beograd. Nakon približavanja jugoslovenske politike zapadu, nastavlja se izgradnja Novog Beograda i ona se poklapa s demografskim rastom grada.¹³ Novi Beograd je postao *srce nove Jugoslavije*. Iako je predstavljao koncept centralizacije, bilo je planirano da postane glavni grad središnje državne vlasti i politički konstrukt narodne demokracije. Nikola Dobrović, jedan od najcjeljenijih arhitekata moderne, 1946. godine je izradio plan Novog Beograda tzv. *Skicu za uređenje Beograda na lijevoj obali rijeke Save*. Plan nije obuhvaćao segment stanovanja već su u njemu skicirane samo partijske i vladine zgrade s rezidencijama za strane diplomate. Za obje, već spomenute, zgrade Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije tj. Predsjedništva vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije (danas Palača Srbije), pitanje monumentalnosti je bilo središnje. Posebice se u svojoj monumentalnosti izdvaja zgrada Predsjedništva vlade izgrađena 1949. godine. Na natječaju za projekt zgrade pobjedio je zagrebački arhitektonski tim – Vladimir Potočnjak, Zlatko Neumann, Dragica Perak te Anton Urlich. Zgrada odiše strukturom dominantne političke moći te je prvi veći projekt Novog Beograda. Kao i ostali urbani dijelovi Jugoslavije, Novi Beograd je u najvećoj mjeri izgrađen 1960 – ih i 1970 – ih godina. Tad su se počele graditi ogromne stambene jedinice tzv. blokovi za veliki broj stanovništva. Tako je Novi Beograd postao simbol masovne stambene izgradnje kroz ideal pravedne raspodjele stanova. Izgradnja je ovisila

¹¹ Vezilić Strmo, Nikolina, Delić, Alenka, Kincl, Branko. "Uzroci problema postojećeg stambenog fonda u Hrvatskoj." *Prostor* 2, 46 (2013), str. 342.

¹² Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 48.

¹³ *Ibid*, str. 52.

isključivo o državnoj intervenciji, a vlastite tj. privatne izgradnje skoro nije bilo. Glavni nedostatak bio je mali broj drugih urbanih sadržaja tj. neuspjeh u razvoju složene prostorno – urbane strukture s dovoljno funkcija i sadržaja.¹⁴

Slika 1. Zgrada Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije

¹⁴ Blagojević, Ljiljana. “Novi Beograd: Glavni grad ničije zemlje”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021, str. 41 – 48.

Slika 2. Zgrada Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije

Za vrijeme socijalizma Skoplje je pogodio razoran potres u kojem je poginulo preko 1 000 ljudi te je srušen popriličan broj gradske infrastrukture. Nakon te prirodne katastrofe koja se dogodila 1963. godine, svijet se poistovjetio s ogromnom tragedijom koja je zadesila glavni grad Makedonije tako da je velik broj dragovoljaca iz svijeta kao i iz Jugoslavije došao pružiti pomoć. Postavljala su se pitanja hoće li se obnoviti ili ponovno izgraditi stambena infrastruktura. Ipak, većina građevina nije obnavljana već se pristupilo izgradnji novih gdje je značajan doprinos dao japanski arhitekt Kenzo Tange kao najutjecajniji arhitekt 20. stoljeća te je još istaknutija arhitektonska ostvarenja pružio nekadašnji student Yalea Georgije Konstantinovski u čijim se djelima studentskog doma *Goce Delčev* i *Arhiva grada Skoplja* prepoznaje brutalizam.¹⁵ Skoplje se nakon Drugog svjetskog rata kao glavni grad Narodne Republike Makedonije formirao u industrijski centar. Nakon potresa, grad je dobio novo ruho tako što su se uzdizale zgrade i drugi modernistički neboderi na mjestima turskih mahala i historicističkih zgrada.¹⁶ Prema popisu stanovništva iz 1953. godine, treći najveći grad

¹⁵ Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 49.

¹⁶ *Ibid*, str. 53.

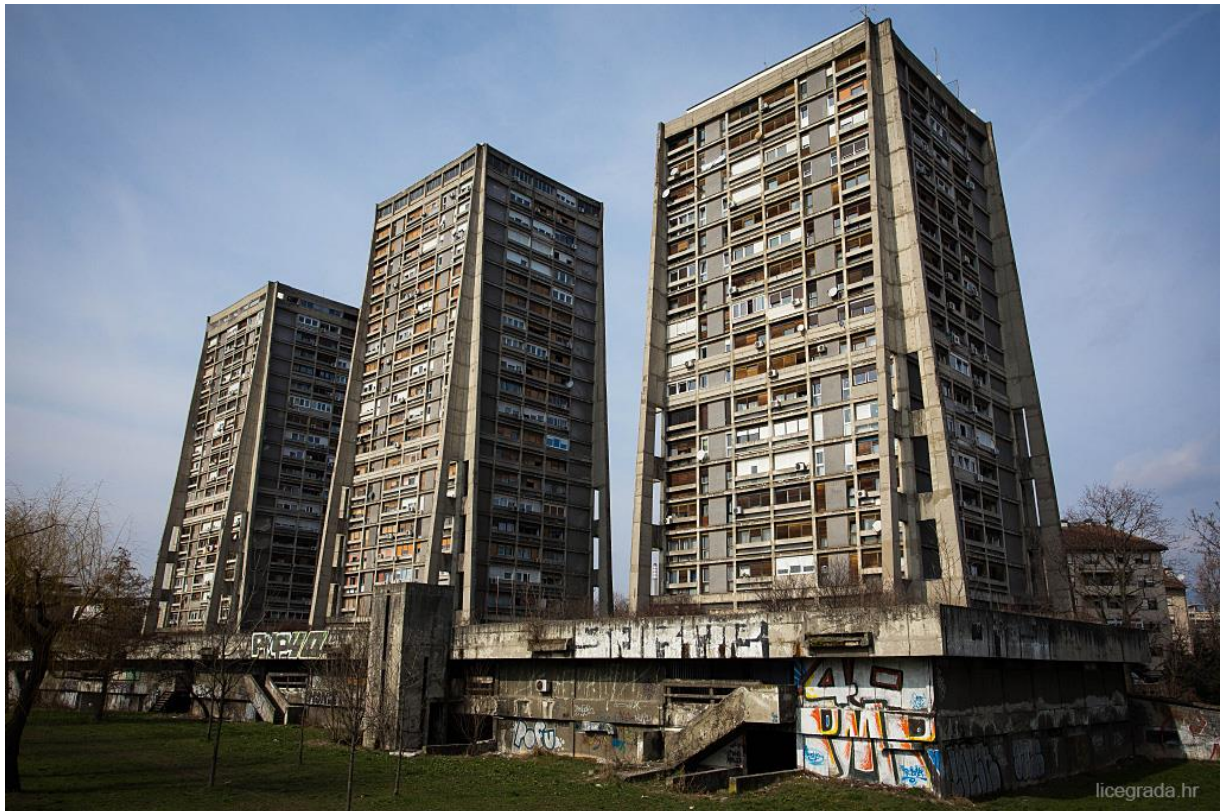
Jugoslavije bilo je upravo Skoplje, a tako je ostalo do posljednjeg popisa stanovništva 1991. godine.¹⁷ Nakon potresa u Skoplju napisan je jedan od prvih pravilnika zaduženih za regulaciju urbanizacije, *Pravilnik o privremenim tehničkim propisima za građenje u seizmičkim područjima*. Pravilnik je donio prvu seizmičku državnu kartu s potresnim zonama prema Mercalli – Cancani – Siebergovoj ljestvici. Tehnički, gotovo sve građevine izgrađene nakon stupanja na snagu ovog pravilnika imaju veću seizmičku čvrstoću nego one ranije izgrađene, a strukture koje su se nalazile u gradnji bile su naknadno seizmički ojačane, poput čuvenih nebodera *Rakete* na Vrbiku arhitekta Vjenceslava Richtera i suradnika.¹⁸

Slika 3. Studentski dom *Goce Delčev* u Skoplju

¹⁷ Ličina Ramić, Aida. “Socijalistički grad – historiografska literatura o gradovima SFRJ na primjeru Beograda, Sarajeva i Zagreba”, U: *Reprezentacije Socijalističke Jugoslavije: Preispitivanja i perspektive*, ur. Hannes Grandits, Branimir Janković, Vladimir Ivanović, Zagreb, Sarajevo: Srednja Europa Zagreb, UMHS Sarajevo, 2019, str. 60.

¹⁸ Kahle, Darko. “Građevni i urbanistički propisi u Hrvatskoj od 1956. do 1971. godine.” *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2021), str. 1163 – 1164.

Slika 4. Richterovi neboderi tzv. Rakete

Izolacija od istočnog bloka dovela je do približavanja Jugoslavije svjetskim zbivanjima. Prva konferencija Pokreta nesvrstanih održana je 1961. godine u Beogradu. Potom su uslijedile manifestacije kao što su Mediteranske igre u Splitu 1979. te Zimske olimpijske Igre u Sarajevu 1984. godine kao i Univerzijada u Zagrebu 1987. godine. Upravo zbog ovih sportskih događaja su izgrađeni i sportski kompleksi u Splitu, Sarajevu i u Zagrebu. Važno je spomenuti i spomenike Socijalističke Jugoslavije koji prikazuju velike žrtve borbe za oslobođenje za vrijeme Drugog svjetskog rata. Zato su vlasti nastojali prikazati grandioznost pojedinih spomenika na mjestu stradanja ili pobjeda. U godinama koje su uslijedile nakon Drugog svjetskog rata, grade se skromniji spomenici, da bi od 1960 – ih, a osobito 1970 – ih kulminirala gradnja velebnih spomenika u kojem su sudjelovali umjetnici i arhitekti kao što su Bogdan Bogdanović (Partizansko groblje, Mostar i Kameni cvijet, Jasenovac), Dušan Džamonja (Spomenik Revoluciji, Podgarić), Vojin Bakić (spomenik na Petrovoj gori). Uz svu simboliku koju ovi spomenici posjeduju, ističe se i nastojanje da se uklope u regionalni identitet te tako predstavljaju čimbenik kolektivne identifikacije lokalnog stanovništva. Primjer takvih spomeničkih kompleksa je Partizansko groblje u Mostaru koje je građeno od ostataka porušenih kuća iz Drugog svjetskog rata. Događaji iz Drugog svjetskog rata implementirani su

i u urbanim središtima, a kao primjer je zgrada Saveznog sekretarijata narodne obrane i Generalštaba JNA u Beogradu (Nikola Dobrović, 1954. – 1963.) koja s dva monumentalna volumena koja se uzdižu nad Nemanjinom ulicom podsjećaju na spomenik bitke na Neretvi.¹⁹

Jugoslavija je u urbanističkom planiranju koristila stručne metode pomoću kojih se ostvarila društvena kontrola stambene izgradnje npr. *Zakon o prostornom uređenju i korištenju građevinskog zemljišta* sadržavao je obveze društveno – političkih zajednica u izradi urbanističkih planova. Iako se zakonima doprinijelo podizanju urbanističke kulture, organizacije koje su se bavile urbanizacijom države isključivo su bile prepuštene vlastitom znanju i tržišnim uvjetima, a brojem kao i stručnosti članova nisu zadovoljavale potrebe društva. Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je 1971. godine usvojila program *Osnove politike urbanizma i prostornog uređenja* u kojem se naglasilo da urbanizam zahtjeva od društvenog uređenja da odabere organe i organizacije koje su od posebnog društvenog interesa i koje će odraditi zadatak prostornog uređenja na visokom nivou. Iako je formirana Samoupravna interesna zajednica (SIZ) s nizom specijalnih nadležnosti, nije jasno definiran dio za prostorno uređenje kao sastavni dio društvenog planiranja.²⁰

Liberalnija politika početkom 70 – ih godina i novi Ustav 1974. godine doveli su do veće nacionalne emancipacije u pojedinim saveznim republikama. Monumentalna arhitektonska dostignuća kao što su parlamenti, sveučilišne knjižnice itd. povezivala su kozmopolitski modernizam s modernističkim regionalizmom. Neki od zapaženijih primjera su: Trg revolucije (danas Trg republike) u Ljubljani (Edvard Ravnikar, 1975. – 1982.), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (skupina autora, 1978. – 1995.), Narodna skupština Bosne i Hercegovine u Sarajevu (Juraj Neidhardt, 1974.), Nacionalna knjižnica Srbije u Beogradu (Ivo Kurtović, 1965. – 1973.), zgrada društveno – političkih organizacija Crne Gore u Podgorici (Radosav Zeković, 1978.), zgrada Makedonske akademije znanosti i umjetnosti u Skoplju (Boris Čipan, 1970.), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Prištini (Andrija Mutnjaković, 1971. – 1982.). Pristupanje Pokretu nesvrstanih pridonijelo je stvaranju novih arhitektonskih pohvata u Jugoslaviji. Naime, jugoslavenski arhitekti su sve više odlazili u inozemstvo širiti svoja znanja te su po povratku novostečena znanja primjenjivali u praksi, a također su izvozili svoju

¹⁹ Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 50.

²⁰ Kovačević, Neven. “Proces urbanizacije i problemi prostornog uređenja.” *Revija za sociologiju* 5, 4 (1975), str. 122 – 123.

arhitekturu jer je kao članica Pokreta nesvrstanih Jugoslavija imala veliki ugled, pogotovo među afričkim zemljama nastalim nakon dekonolizacije tako joj ustupajući svoje tržište.²¹

Slika 5. Zgrada Parlamentarne skupštine BiH

²¹ Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 51.

Slika 6. Trg Republike u Ljubljani

Mjesto susreta mnoštva arhitektonskih projekata kao i održavanja pojedinih izložbi svakako je bio Velesajam u Zagrebu koji je postao jezgrom novog urbanog područja Novog Zagreba, a koji je prije toga bio smješten na periferiji grada, na Savskoj cesti. U gradnji zagrebačkog paviljona od 1955. godine sudjelovali su različiti arhitekti koji su koristili tadašnje arhitektonske inovacije koje su povremeno bile inspirirane obilježjima arhitekture zemalja koje su sudjelovale na zagrebačkom Velesajmu. Porastom životnog standarda i većom komercijalizacijom društva, Velesajam dobiva novo ruho s novim komercijalnim sadržajem ne zaostajući s globalnim trendovima. Sukladno ekonomskom razvitku 1950 – ih godina, osnivaju se i brojni sajmovi u drugim gradovima poput Beograda, Novog Sada, Skoplja, Osijeka, Maribora, Ljubljane i drugih.²²

Slično kao i Novi Beograd, Novi Zagreb je trebao ispuniti ulogu *novog socijalističkog grada* za koji je usvojen 1950 – ih godina urbanistički plan koji je sadržao ortogonalni raspored ulica, a prvo naselje koje je izgrađeno po tom modelu je Zapruđe. Dvadeset godina kasnije, lokalne vlasti imaju veću autonomiju u odabiru urbanističkih projekata i zato imamo primjer naselja Dugave koje je projektirano u sasvim novoj, kružnoj organizaciji.²³

²² Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 52.

²³ Ibid, str. 52.

Sarajevo kao središte različitih kultura, religija i naroda je već započeo procese modernizacije 1878. godine kada je došao pod upravu Austro – Ugarske monarhije. Proces modernizacije se nastavlja nakon Drugog svjetskog rata što je vidljivo na primjeru *Marijinog dvora*, naselja na razmeđu između suvremenog i tradicionalnog Sarajeva. Nagradu za urbanističko – arhitektonski plan *Marijinog dvora* 1955. godine osvojili su Juraj Neidhardt i Džemal Čelić, a 70 – ih godina u naselju se podižu neboderi u kojem su se nalazile zgrade Narodne skupštine i vlade. Inspiraciju za projekte ovih zgrada, arhitekti su pronašli u stećcima kao autohtoni spomenik iz bogate bosanske srednjovjekovne povijesti. Uz političke institucije, novo naselje dobilo je i ekonomsko komercijalne sadržaje, kao što su hotel Holiday Inn sagrađen 1983. i UNIS – ove tornjeve iz 1986. godine.²⁴

Ubrzanom industrijalizacijom Jugoslavije niču nova naselja koja bi sa svim sadržajima zadovoljila svakodnevne potrebe radne obitelji. U tom pogledu posebno su zanimljiva slovenska naselja Nova Gorica, Kidričevo i Velenje. Prilikom gradnje ovih naselja se izbjegavalo konzervativno i modernističko planiranje te su se primjenili švedski i švicarski modeli organizacije prostora. Kidričevo je kroz Prvi i Drugi svjetski rat kontroverzno mjesto jer je naselje bilo korišteno kao logor za ratne i političke zarobljenike. Nakon završetka Drugog svjetskog rata, raspisan je natječaj za urbanističko rješenje budućeg, novog naselja čiji su dobitnici prve nagrade za projekt bili Edvard Ravnikar i Janko Kristl te je izgradnja naselja dovršena 1954. godine. Edvardu Ravnikaru je uz pomoć svojih kolega, Božidara Gvardjančiča i Marka Župančiča, pripao i projekt uređenja grada Nove Gorice koji je primjenjujući socrealizam i Le Corbusierove ideje osmislio grad koji je i dan danas uspješno ekonomsko, administrativno, obrazovno i kulturno središte regije. Zanimljiva je i gradnja novog dijela Velenja radi potrebe zbrinjavanja radnika zaposlenih u obližnjem rudniku lignita.²⁵

Istarski grad Pula se nekoć širila oko ratne luke, a nova *socijalistička* Pula se trebala razvijati uz morsku obalu, a razlog tomu leži u približavanju tada još novoj uslužnoj djelatnosti – turizmu.²⁶

Zadar je, kao i Pula doživio saveznička bombardiranja u Drugom svjetskom ratu gdje najviše stradava povijesna gradska jezgra. Nakon rata, planirana je obnova kulturnih spomenika te je bila u planu izgradnja nove modernističke arhitekture na mjestu porušenih

²⁴ Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 53.

²⁵ Ibid, str. 54.

²⁶ Ibid, str. 54.

građevina. Unatoč brojnim problemima i kompromisima, Zadar je kao fuzija povijesne jezgre i moderne arhitekture ostao primjer ravnoteže grada zahvaljujući skupini arhitekata koji su sudjelovali u njegovoj obnovi, Sena Sekulić – Gvozdanović, Bruno Milić, Mladen Kauzlarić, Božidar Rašica.²⁷

Što se tiče primjera izgradnje velikih stambenih naselja u socijalizmu ističu se kvartovi koji odišu monotonijom i primjesom brutalističke arhitekture – Blokovi u Novom Beogradu, Split 3 i zgrada Krstarice u Splitu, Dugava u Zagrebu, Murgle u Ljubljani te brojni turistički hoteli na obali Jadrana. Stambeni kompleksi poput Novog Beograda i Novog Zagreba podijeljeni su na funkcionalne zone te su ovi kvartovi poznati po svom funkcionalizmu kao i po negativnoj konotaciji jer su naselja prozvana *spavaonice* zbog nedostatka javnih sadržaja. Split je nakon Drugog svjetskog rata prošao nekoliko faza razvoja. U prvoj fazi, stambena naselja građena su od 1945. do 1965. godine i takvo modernističko naselje je dobilo naziv Split 2. Gradnjom sljedećeg naselja 1968. godine ono je dobilo logičan naziv Split 3 te je specifičan po tome što je *grad u malom* jer posjeduje sve ono što bi jedan grad trebao sadržavati: javne sadržaje, parkove, trg, zdravstvenu ustanovu, školu, prodajni centar, itd. Split 3 svoju je izgradnju započeo podizanjem stambene zgrade pod nazivom Krstarica (Frano Gotovac, 1973.) koja svoj dizajn temelji na vertikalnoj komunikaciji pet stambenih jedinica gdje sjeveroistočni i jugozapadni dijelovi zgrade sadrže trosobne i četverosobne stanove, a unutarne jedinice Krstarice sastoje se od dvosobnih i jednosobnih stanova. Zatim, jedno od naselja koje je izgrađeno u socijalizmu među posljednjima u Novom Zagrebu su Dugave koje s jedne strane sadrži parkove, a s druge ga obilaze kolnici. Ljubljansko naselje Murgle jedan je od primjera u kojem gradnja nije bila usmjerena na kolektivnu stambenu izgradnju, već su u naselje bile ukomponirane obiteljske kuće s okućnicom, omogućavajući stanarima komfor i intimu obiteljske kuće, te predstavlja primjer inspiracije slovenskih arhitekata iz skandinavske arhitekture.²⁸

Turizam nakon Drugog svjetskog rata postaje imponantna gospodarska grana gdje radnička klasa odmara u brojnim odmaralištima jadranske obale, da bi liberalizacijom sustava te otvaranjem tržišta zapadu poslije 1966. godine na ove prostore dolazili i strani turisti. Priljevom stranih turista trebao se riješiti problem malog broja smještajnih kapaciteta kao i problem uklapanja arhitekture velikih kapaciteta u prirodno okruženje. Neki od primjera hotela

²⁷ Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 56.

²⁸ Ibid, str. 55.

na jadranskoj obali su *Ambasador* u Opatiji, kompleks hotela *Solaris* kraj Šibenika, *Berulia* u Brelima, Hotel *Libertas* u Dubrovniku, *Croatia* u Cavtatu i drugi.²⁹ Hrvatski je turizam 1992. godine i u kasnijim godinama propao zbog nesigurnosti izazvane Domovinskim ratom. Tijekom 1988. godine u Hrvatskoj je ostvareno više od 59 milijuna noćenja, a 1992. godine svega 7,5 milijuna i to većinom u Istri, što označava pad od 83,3%.³⁰ Za usporedbu, 2019. godine ostvareno je 109 milijuna noćenja, a zanimljivo je da je rekord ostvarenog broja noćenja stranih turista iz 1987. godine premašen tek 2014. godine.³¹

Jugoslavija je imala arhitektonske škole u glavnim gradovima socijalističkih republika, a od 80 – ih godina 20. stoljeća i u Prištini. Sve arhitektonske škole crpile su inspiraciju iz modernističke ideologije, no svaka od njih je koristila i lokalnu tradiciju urbane kulture i nalazila je svoje uzore u inozemstvu gdje je Skoplje održavalo kontakte s Sjedinjenim Američkim Državama, Ljubljana s Skandinavijom te Zagreb s Nizozemskom. U to vrijeme bila je prisutna nagrada dnevnog lista *Borbe* koja je za cilj imala populariziranje najznačajnijih arhitektonskih postignuća te godine.³²

Sloveniju je u prvo razdoblje modernizacije obilježio period stvaranja arhitekta Jože Plečnika, a kasnije Edvarda Ravnikara čiji se arhitektonski opusi mogu prepoznati po izuzetnoj posvećenosti detalju kao i povezanosti strukture, volumena i materijala. Svojim arhitektonskim opusom stvorili su novu verziju modernizma te su prednost davali *specifičnom*, umjesto *tipičnom*. Ove odlike utjelovljene su u zgradi ogranka Narodne banke Slovenije u Celju, paviljonima Gorenjskog sajma u Kranju, vili Repotočnik u Ljubljani te kod drugih arhitektonskih ostvarenja.³³

Arhitektonska sarajevska škola je bila kombinacija suvremenog i tradicionalnog pri čemu se inspiracija tražila u kulturnoj baštini Bosne i Hercegovine: u stečcima, avlijama, šušuru čaršije, džamijama, čardacima te mnogim drugim specifičnostima Socijalističke Republike BiH. Tradicijsko nasljeđe se primjenjivalo za različite sadržaje. Tako se za političko – administrativnu instituciju s tradicionalnim obilježjima ističe zgrada vlade i skupštine u

²⁹ Ibid, str. 55.

³⁰ Goldstein, Ivo. *Hvatska 1918. – 2008*. Zagreb: EPH, Novi Liber, 2008, str. 792.

³¹ Data Thrills. http://datathrills.com/main_str/viz7/1.html. Pristupljeno: 06.10.2023.

³² Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012), str. 55.

³³ Ibid, str. 55.

Sarajevu, za komercijalno – ugostiteljsku namjenu hotel Igman, za stambenu građevinu stanovi u Alipašinoj ulici, pa sve do vjerskih objekata i impozantne Šefrudinove džamije u Visokom.³⁴

3. Stanogradnja i socijalistički stan u Jugoslaviji

Jugoslavija svoj vrhunac razvoja stambene arhitekture doživljava šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Značajan napredak u društvu bio je potkrijepljen provedenim istraživanjima usmjerenih na pronalazak optimalnog urbanističkog rješenja za novi stil socijalističkog društva gdje je težnja bila na smještanju što više stambenih jedinica u svaku zgradu zbog iskorištavanja maksimalnog prostora za korisnike stanova uz ispunjenje što humanijih uvjeta za život. Lazar Antić 1961. godine smatrao je kako treba usvojiti koncepciju jugoslavenskog stana kao malog, jednostavnog i skromnog stana u kojem stanuje radna obitelj. Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća u Jugoslaviji je izgrađeno više od sto tisuća stanova. Naime, tadašnja vlast je 1955. godine procijenila da će se u bližoj budućnosti u državi izgraditi barem 200 000 stanova u gradovima kako bi se ostvario zadovoljavajući standard za stanovanje. Na godišnjem nivou u Jugoslaviji je u razdoblju od 1961. do 1971. godine izgrađeno oko 120 000 stanova. Tih godina država je bila jedini organizator gradnje stanova što je bio rezultat sveprisutnog siromaštva, nemogućnost kupnje građevinskog materijala u slobodnoj prodaji, ali i samog stava komunističke vlasti koja je aspiracije za privatnim stanom ili kućom karakterizirala kao izraz sitno – buržoaskih težnji.³⁵ Ratna razaranja i poslijeratna nestašica kao i veliki broj dnevnih migracija u gradove opteretili su stambeni fond, a tempo gradnje novih stanova nije bio dovoljan da zadovolji potrebe stanovništva za stambenim zbrinjavanjem.³⁶ Zato su stanovi, zbog želje za što većim iskorištavanjem prostora kao i kratkih rokova za projektiranje uz neiskustvo arhitekata bili mahom neudobni,³⁷ npr. na jednog stanovnika Beograda 1953. godine išlo je 9,9 m² stambene površine dok je tadašnji europski standard bio između 15 i 23 m². U Ljubljani je na jednog stanovnika išlo 14,4 m², u Zagrebu 12,4 m², a u Sarajevu 10,7 m². Na ovo je imala utjecaja i socijalistička ideologija ravnopravnosti o položaju žene u društvu. Partija je njegovala

³⁴ Ibid, str. 55.

³⁵ Alfirević, Đorđe, Simonović Alfirević Sanja. "The socialist apartment in Yugoslavia: Paradigm or tendency?" *Spatium* 40 (2018), str. 8.

³⁶ Dobrivojević, Ivana. "Krov nad glavom", U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Neda Knežević, Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014, str. 45.

³⁷ Alfirević, Đorđe, Simonović Alfirević Sanja. "The socialist apartment in Yugoslavia: Paradigm or tendency?" *Spatium* 40 (2018), str. 8.

aktivnost žene u privredi i izgradnji socijalizma, a ne u domaćinstvu i između ostaloga su zato i projektirani stanovi s malim kuhinjama i ostavama s vjerom da će se prehrana obitelji odvijati u menzama. To je svakako utjecalo na stambeni standard odnosno komfor koji je 1954. godine bio izrazito nizak te je iste godine 30,2% svih stanova bilo bez kuhinje, 83% bez kupaonice, a 71,2% bez vodovodne infrastrukture.³⁸ No, skučen stambeni prostor je kompenziran prostranim zajedničkim javnim prostorom koji je bio produkt ideološkog modela zajedništva. S obzirom na opće nezadovoljstvo zbog skučenosti prostora za stanovanje, država krajem 1955. godine donosi *Zakon o doprinosu za stambenu izgradnju*. Zakonom je uveden doprinos od 10% za izgradnju stanova od strane državnih tvrtki i organa, odnosno društvenih organizacija. Ovim je počela nova etapa razvoja usmjerene stambene izgradnje i općenito jugoslavenskog društva. Veća ulaganja u životni standard dovela su do veće gradnje, a glavni imperativ nove faze izgradnje stanova bio je na postavljanju granica egzistencijalnog minimuma u kolektivnom stanovanju, zatim postizanje adekvatne funkcionalnosti stanova, no i dalje uz maksimalno iskorištavanje prostora.³⁹ Neekonomске stanarine koje su naplaćivane u doba socijalizma nisu bile dovoljne za fizičko održavanje stambenog fonda te je i dalje, usprkos velikim investicijama u stanogradnju prema statistici iz 1961. godine, Jugoslavija među 14 europskih zemalja po broju izgrađenih stanova na 1 000 stanovnika bila na 12. mjestu. Unatoč velikim naporima države da prebrodi stambenu krizu ona je i dalje bila aktualna što pokazuje i procjena da je 1984. godine u Beogradu nedostajalo oko 50 000 stanova.⁴⁰ No, usporedimo li navedenu jugoslavensku stambenu krizu sa statističkim podacima iz 2012. godine, Hrvatska godišnje izgradi tek 1% novih stanova, a čak 67% stambenog fonda iz 2012. godine otpada na stanove izgrađene u socijalizmu, u periodu između 1945. i 1991. godine.⁴¹

Promjene u izvedbama arhitekata bile su uočljive nakon ideološkog raskida sa Sovjetskim savezom 1948. godine i sa Savjetovanjem arhitekata i urbanista Jugoslavije u Dubrovniku 1950. godine. Jugoslavenski arhitekti su građevinska rješenja i ideje dobivali na međunarodnim seminarima i konferencijama te su povratkom u državu teorijska znanja i principe implementirali u buduće stambene komplekse koji su bili uvjetovani i kvadraturom i strukturom stanova. Ovo je bilo razdoblje eksperimentiranja u kojemu su natjecanja arhitekata

³⁸ Dobrivojević, Ivana. "Krov nad glavom", U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Neda Knežević, Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014, str. 45.

³⁹ Alfrević, Đorđe, Simonović Alfrević Sanja. "The socialist apartment in Yugoslavia: Paradigm or tendency?" *Spatium* 40 (2018), str. 8.

⁴⁰ Dobrivojević, Ivana. "Krov nad glavom", U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Neda Knežević, Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014, str. 45.

⁴¹ Vezilić Strmo Nikolina, Delić Alenka, Kincl Branko. Uzroci problema postojećeg stambenog fonda u Hrvatskoj. *Prostor* 2 (46), 2013, str. 342.

bila glavna pozornica za promoviranje inovativnih ideja.⁴² Proces stambene izgradnje nije bio karakterističan samo za Jugoslaviju, već su se i u drugim socijalističkim zemljama tog razdoblja, npr. u Čehoslovačkoj i Istočnoj Njemačkoj, javljale slične težnje humanizacije stanovanja. No, posebnost gradnje velikog broja stanova Jugoslavije rezultat je samoupravnog socijalizma, politike nesvrstavanja kako na vanjskom tako i u unutarnjem planu, u smislu decentralizacije države te konačno planska urbanizacija. Konačno, u razdoblju od oko 50 godina, stambena arhitektura u Jugoslaviji imala je izrazito eksperimentalni karakter te nije formiran jedinstveni arhitektonski obrazac kojeg bi većina arhitekata slijedila. Uslijed intenzivne želje za istraživanjem i uspostavljanju novih arhitektonskih obrazaca i vrijednosti, arhitekti su stvorili nove projekte socijalističkog stana (koncept proširene komunikacije, koncept kružne veze, koncept stana sa centralnom sanitarnom jezgrom itd.) zasnovane na socijalističkim motivima postizanja što veće upotrebne vrijednosti i prostornog komfora u stanovima minimalnog standarda. Arhitekti su imali podršku od strane vlasti za plasiranje svojih projekata u praksi, dokle god se vodilo računa o državnom budžetu i jednakosti svih građana, a ovo dokazuje i činjenica da je Jugoslavenska narodna armija iz svojih fondova najviše financirala ovakve komplekse.⁴³

U godinama velike stambene izgradnje u Jugoslaviji, sredinom 70 – ih godina 20. stoljeća, prosječno hrvatsko kućanstvo trošilo je 5% godišnjih rashoda, što je velik postotak s obzirom da je redovita mjesečna plaća činila 95% obiteljskih primanja. No, 80 – ih godina zemlja se našla u gospodarskoj krizi te su zabilježene manje investicije u namještaj i opremu za kućanstvo. Najveći razlog je pad realne vrijednosti novca, ali i zasićenje tržišta.⁴⁴

⁴² Alfirević, Đorđe, Simonović Alfirević Sanja. “The socialist apartment in Yugoslavia: Paradigm or tendency?” *Spatium* 40 (2018), str. 9.

⁴³ Alfirević, Đorđe, Simonović Alfirević Sanja. “The socialist apartment in Yugoslavia: Paradigm or tendency?” *Spatium* 40 (2018), str. 14.

⁴⁴ Duda, Igor. *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2014, str. 134.

4. Urbanističko planiranje u Jugoslaviji i SR Hrvatskoj

Počeci prostornog planiranja na području Hrvatske datiraju iz vremena rimskih kolonija na Jadranu. Zatim, tijekom napada Osmanlija između 16. i 18. stoljeća dolazi do gradnje obrambenog urbanog planiranja te je na ovom području izgrađeno dosta gradova s pravilnom strukturom, primjerice grad Karlovac. Službeno je prostorno planiranje na prostoru današnje Hrvatske započelo u 19. stoljeću kao rezultat industrijalizacije koja je pak potaknula snažni urbani razvoj. Tada je urbanističko planiranje bilo po velikim utjecajima srednjoeuropskih škola za urbanizam, a arhitekti i urbanisti su po prvi puta planski oblikovali gradove i njegovu komunalnu infrastrukturu. Nakon Prvog svjetskog rata bio je vidljiv napredak u prometnom sustavu povezivanja gradova s njegovom okolicom, a tehnološki napredak je zahtijevao drugačiji pristup urbanističkom planiranju nakon prometne povezanosti razvijenog sjevera i siromašnijeg juga Hrvatske. Tako je 1931. godine donesen prvi zakon na razini Kraljevine Jugoslavije vezan za plansko planiranje – *Građevinski zakon Kraljevine Jugoslavije* koji je napisan po uzoru na zapadnjačke planske koncepte te je kasnije utjecao na socijalističke planske zakone. Nažalost, planska aktivnost nije dugo potrajala jer je ubrzo počeo Drugi svjetski rat koji je imao strašne posljedice, posebice za Zadar i Slavonski Brod. Teritorij Hrvatske je trebao hitnu fizičku i gospodarsku obnovu te je poslijeratna obnova bila jedna od glavnih ciljeva nove vlasti tj. Komunističke partije Jugoslavije. Jugoslavija je po uzoru na sovjetski model svoje ciljeve kao što su obnova države, industrijalizacija i elektrifikacija države pretvorila u prvi Petogodišnji plan (1947. – 1952.). Planom se uz primarni gospodarski rast i rast kapitala, radilo i na obnovi, odnosno razvoju gradova jer je u tom razdoblju jedna petina stanovnika živjela u gradovima. Unatoč nedostatku zakona o urbanom planiranju, veliki utjecaj na planiranje imao je zakon iz 1944. godine o pretvorbi sve državne imovine u narodnu. Zakonom su se tako javne zgrade obnavljale, a na javnim površinama su se počela graditi dječja igrališta i parkovi, trgovi itd. Nadalje, Ministarstvo građevine je 1945. godine osnovalo jugoslavenski Odsjek za urbanizam, dok je 1947. godine osnovan Urbanistički institut Hrvatske (UIH) s podružnicama u Zagrebu, Rijeci i Splitu koji su trebali izrađivati strategiju obnove kao i izradu urbanističkih planova. Nažalost, kadrovski uvjeti u UIH su bili nezadovoljavajući te je u njima radio mali broj nekvalificiranih urbanih planera.⁴⁵ Zadatak Urbanističkog instituta Hrvatske bio je uklanjanje važnih urbanističkih problema u Hrvatskoj.

⁴⁵ Tandarić, Neven, Watkins Charles, Ives Christopher. “Urbano planiranje u Hrvatskoj tijekom socijalističkoga režima.” *Hrvatski geografski glasnik* 81, 2 (2019), str. 9 – 12.

Između ostaloga, radio je urbanoplanske studije, metodološka istraživanja, izrađivao je plansku legislativu i doprinio ustrojavanju službenoga sustava urbanog planiranja.⁴⁶

Nakon političkog i ideološkog raskola Tito – Staljin 1948. godine, u Jugoslaviji se promijenila politička slika koja je označila kraj centralističkog modela i početak socijalističkog samoupravljanja na svim razinama upravljanja i planiranja koja je posebice utjecala na gospodarski rast. Snažan gospodarski rast kao i migracije iz ruralnih u gradska područja izazvale su veliku potrebu za stanovima.⁴⁷ Od početka samoupravljanja, urbanističko planiranje imalo je veliku ulogu u jačanju gospodarstva. No, decentralizacija je imala i negativnih utjecaja na urbanističko planiranje. Naime, smanjen je bio nadzor republičkih tijela nad planskim i građevinskim standardima što je dovelo do bujanja ilegalne odnosno neplanske gradnje⁴⁸ i to poglavito obiteljskih zgrada, uglavnom u blizini industrijskih pogona npr. naselja Kozari bok i Kozari put na Žitnjaku u Zagrebu.⁴⁹ Također, urbanisti nisu imali veliku ulogu u utjecaju na nadležna republička tijela da sankcioniraju ilegalnu gradnju i nepoštivanje urbanističkih planova te su čvrsto zahtjevali osnaživanje tehničkog aspekta planiranja, umjesto decentralizacije planskoga sustava.⁵⁰ Na urbano planiranje jak utjecaj imao je *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevnih zemljišta* iz 1958. godine kojim su sve izgrađene i neizgrađene površine u gradovima nacionalizirane i pretvorene u narodno vlasništvo.⁵¹

Godine 1952. u Jugoslaviji je osnovano Redovno savjetovanje urbanista Jugoslavije koje je imalo veliki značaj za razvoj struke zadužene za urbanizaciju Jugoslavije. Na skupštini Savjetovanja urbanista Jugoslavije u Ohridu u Makedoniji 1954. godine, delegacija urbanih planera susrela se s federalnim potpredsjednikom Kardeljem i predložila novi službeni ustroj urbanističke službe te je izrazila nezadovoljstvo urbanističkog sustava. Posljedica toga je osnivanje krajem 50 – ih godina 20. stoljeća Odbora za regionalno planiranje pri vladi te dizajniranje regionalnih planova formalno postaje zadatak urbanističkih instituta koji su osnivani u republičkim glavnim gradovima kao i ostalim većim središtima Jugoslavije.⁵² Tako

⁴⁶ Ibid, str. 17.

⁴⁷ Ibid, str. 14 – 15.

⁴⁸ Ibid, str. 37.

⁴⁹ Kahle, Darko. “Građevni i urbanistički propisi u Hrvatskoj od 1956. do 1971. godine.” *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2021), str. 1163.

⁵⁰ Tandarić, Neven, Watkins Charles, Ives Christopher. “Urbano planiranje u Hrvatskoj tijekom socijalističkoga režima.” *Hrvatski geografski glasnik* 81, 2 (2019), str. 37.

⁵¹ Ibid, str. 16.

⁵² Ibid, str. 18.

su početkom 1961. godine urbanisti prvi put počeli izrađivati urbanističke planove uvrstivši prirodne, ekonomske i socijalne aspekte središta koja su urbano planirali.⁵³

Iako su raniji urbanistički planovi davali veliku pozornost stvaranju otvorenih javnih površina, okoliš nije postao važnim aspektom urbanoga planiranja sve do 1970-ih. Tada su pitanja okoliša uvedena u zakonsku regulativu kao prirodne vrijednosti vrijedne očuvanja te prirodna rješenja za zagađenje i prirodne rizike.⁵⁴

U suvremenoj Hrvatskoj se i dalje koriste alati i urbanističke procedure iz vremena socijalizma. Nakon 1949. godine i uvođenja općih urbanističkih planova, oni su ostali planski instrument za sve buduće legislative, socijalističke i postsocijalističke. Detaljni urbanistički planovi bitno su nasljeđe socijalističkoga planiranja. Iako su socijalističke vlasti izrađivali zakone urbanog planiranja, oni su svakako bili usmjereni praktičnom rješenju, a ne ideološkom, što najbolje pokazuje činjenica da je zakon iz 1980. uz izmjene i dopune korišten u Hrvatskoj i nakon proglašenja neovisnosti sve do 1994.⁵⁵

4.1. Faze razvoja stambene izgradnje u SR Hrvatskoj

Gradilišta obiteljskih kuća i stambenih zgrada bila su česta slika svih hrvatskih mjesta, posebice sredinom 70 – ih.⁵⁶ Postoji nekoliko faza razvoja društva i stambene izgradnje u SR Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Najveća koncentracija izgradnje dogodila se u Zagrebu, iako je brzo širenje moderne arhitekture prvo zahvatilo obalne gradove, a potom i gradove u unutrašnjosti kao što su Karlovac, Sisak, Varaždin, a poslije i Osijek. S obzirom na najveću izgradnju socijalističke arhitekture u Zagrebu, tu se najuočljivije prelamaju pojave karakteristične za prostor širi od onoga koji obuhvaća grad. Teška stambena kriza djelomično se uspijeva ublažiti izgradnjom naselja na periferiji Zagreba, ali taj početni rast novih naselja dodatno povećava pritisak na stari dio grada jer nova naselja nemaju još urbanu strukturu života.⁵⁷

⁵³ Ibid, str. 22.

⁵⁴ Tandarić, Neven, Watkins Charles, Ives Christopher. "Urbano planiranje u Hrvatskoj tijekom socijalističkoga režima." *Hrvatski geografski glasnik* 81, 2 (2019): 9 – 12.

⁵⁵ Ibid, str. 38.

⁵⁶ Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem: O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2005, str. 115.

⁵⁷ Domljan, Žarko. „Poslijeratna arhitektura u Hrvatskoj.“ *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi* 10 (1969), str. 17.

Prva faza poslijeratnog razdoblja obuhvaća period od 1945. do 1955. godine. To je bilo doba planiranja velikih urbanističkih zahvata i obnove zemlje poslije rata. Tad su više manje prekinute suradnje s protagonistima međuratne arhitekture jer je novo vrijeme donijelo nove potrebe i ideje. Moguće da stare generacije arhitekata i urbanista svoje ideje nisu uspjeli prenijeti na nove generacije, koje nisu primile bližu prošlost kao svoju stvaralačku baštinu. To je i razumljivo s obzirom da je ovo razdoblje bilo jako turbulentno i izazovno. Također, i građevinska industrija je poslije rata pretrpjela jake gubitke, kako one materijalne, tako i kadrovske.⁵⁸ Cilj države je bio formiranje čvrste centralizirane države po uzoru na Sovjetski savez. U razdoblju od četiri godine, od 1947. do 1951; društvo se razvijalo po naptuku državnih organa, a od 1951. godine započelo je centralno planiranje. Razvoj društva u ekonomskom smislu koncentrirao se na razvitak teške industrije i na sustavnu upotrebu niskokvalificirane radne snage. Urbanizacija se nije razvijala planski i nije zauzimala pažnju od strane kreatora razvoja kao individualan predmet interesa. Uz neplaniranu urbanizaciju, počinje se graditi i početna stanogradnja. Nije postojala stambena politika koja bi riješila stambeno pitanje kako u pogledu proizvodnje, tako i u pogledu raspodjele. Građevinarstvo nije bilo na visokom nivou, bolje rečeno, bilo je nerazvijeno te se temeljilo na radnoj snazi koja nije bila kvalificirana, a strojevi koji su se koristili za izgradnju bili su vrlo jednostavni, dok su materijali korišteni iz prirodnih izvora. Stoga, ovo razdoblje se naziva *administrativno – budžetskim*. Stambeni fond financirao se iz državnog proračuna te se raspodjela provodila administrativnim putem. Stambeno pitanje je bilo okarakterizirano kao socijalno te je zbog toga stanarina bila vrlo mala kao i nizak standard stanovanja u postojećim zgradama. Novonastale građevine tog razdoblja građene su od nekvalitetnog materijala, a stanovi su imali vrlo malo kvadrata. Zgrade su bile nalik vojarnama, a poneke su imale zajedničke kupaonice, izbe, te prostore za pranje i sušenje robe.⁵⁹

Drugo razdoblje od 1956. do 1965. dijeli se u dva perioda. Prvi period od 1956. do 1959. još podrazumijeva budžetski sustav, ali se u tom periodu uvode doprinosi za stambenu gradnju te se osnivaju društveni fondovi za financiranje stambene gradnje. Sve to dovodi do nastanka novih gradskih naselja čime se pokušava suzbiti stambena nestašica. U Zagrebu 1957. godine počinje gradnja prvih stambenih naselja *preko Save* – Savski Gaj i Trnsko i to na temelju *Regulacijske osnove* iz 1953. godine. Uz gradnju naselja u Južnom Zagrebu grade se naselja u

⁵⁸ Premerl, Tomislav. "Tragovi moderne u poslijeratnoj arhitekturi Hrvatske", U: *Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985.*, ur: Marijan Hrzić, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata; UPI-2M PLUS, d.o.o., 2012. str. 22.

⁵⁹ Vezilić Strmo, Nikolina, Delić, Alenka, Kincl, Branko. "Uzroci problema postojećeg stambenog fonda u Hrvatskoj." *Prostor* 2 (46), 2013, str. 342.

Dubravi i Volovčici te se obnavlja Trešnjevka i Trnje. Savezna narodna skupština stvara temelj za stambenu politiku jer donosi zakone o nacionalizaciji koja uključuje pitanje najamnih zgrada te najamne odnose, zatim pitanja stambenih zadruga, poslovnih prostora, stambenih zajednica, financiranja stambenih izgradnji te naposljetku doprinosa stambenoj izgradnji.⁶⁰

Prva stambena reforma uključuje razdoblje od 1960. do 1965. te Hrvatska doživljava ekonomski procvat. U Zagrebu se problem nedostatka stambenog fonda pokušava riješiti gradnjom stanova male kvadrature, a štedi se i na samom opremanju istih. Kvartovi izgledaju jedan nalik drugom jer se zgrade multipliciraju i grade što brže i jeftinije, uz redukciju materijala, radne snage i financijskih sredstava.

Posljednje razdoblje od 1966. do 1976. naziva se *druga stambena reforma* te počinje privrednom reformom. Dolazi do deflacije u stanogradnji i u privatnom i društvenom sektoru. Ovo razdoblje naziva se i *tržišna etapa* što pokazuje da se radilo o tržištu u kojem je potražnja bila veća od ponude i u kojem su neprekidno rasle cijene.⁶¹ No, sedamdesetih godina arhitektura postaje stvaralačka i društvena disciplina. To je vrijeme novih zamaha, sve se više odstupa od poslijeratnog internacionalizma te se ističe izražajna autorska arhitektura. U ovom razdoblju, Hrvatska arhitektura je postigla zadovoljavajuću stvaralačku razinu s postmodernističkim obilježjima.⁶² Stanovi se proizvode kao roba u skladu s kupovnim mogućnostima i zbog toga dolazi do rapidnog rasta cijena. U ovom se razdoblju u Zagrebu grade zgrade s više katova. Nekad mala gradilišta zamjenjuju velika uključujući visoku tehnologiju i masovnu izgradnju. Ujedno dolazi i do poskupljenja i usporenja gradnje novih zgrada. Novim promjenama u društvu, uvodi se novi model organizacije stanogradnje i to na temelju društveno usmjerene stambene izgradnje (DUSI) koja se temelji na dogovornoj ekonomiji. Glavne odlike nove stambene politike su preokret u stanogradnji od tržišta ka društvenoj kontroli procesa proizvodnje stanova. Organizacijski gledano, DUSI je težio povezati sve sudionike procesa gradnje stanova kako bi se kroz sustav dogovora što efikasnije i jeftinije ostvario što veći broj stanova. Korisnici su putem programa radnih organizacija izražavali stambene potrebe kao i putem delegata u Skupštini SIZ – a (komunalne djelatnosti). Time je zamišljeno da radni ljudi utječu na lokaciju, strukturu i veličinu stanova te i na njihovu cijenu i vrijeme izgradnje. Jedan od najznačajnijih dokumenata koji je pratio društveno

⁶⁰ Ibid, str. 343.

⁶¹ Vezilić Strmo, Nikolina, Delić, Alenka, Kincl, Branko. "Uzroci problema postojećeg stambenog fonda u Hrvatskoj." *Prostor* 2 (46), 2013, str: 344.

⁶² Premerl, Tomislav. "Tragovi moderne u poslijeratnoj arhitekturi Hrvatske." U: *Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985.*, ur: Marijan Hržić, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata; UPI-2M PLUS, d.o.o., 2012. str. 23.

usmjerenu stanogradnju je *Standard stana* na kojemu je radio interdisciplinarni tim stručnjaka, a bio je podloga za niz značajnih realizacija.⁶³

5. Urbanistički zavod Dalmacije

Urbanistički zavod Dalmacije u Splitu (URBS) najznačajnija je planerska i znanstveno istraživačka institucija u Splitu i Dalmaciji u 20. stoljeću, a svoju posebnost očituje po svojoj organizacijskoj strukturi, širini svoje stručne djelatnosti i naposljetku, po multidisciplinarnom timu.⁶⁴ Nakon ukidanja Urbanističkog zavoda Dalmacije, ostala je impozantna količina planova, programa, studija, znanstveno – istraživačkih radova, a sve zahvaljujući suradnji s vrhunskim stručnjacima i suradničkim institucijama. Najveći broj projekata ostvaren je u Splitu i u Dalmaciji, a djelovanje Zavoda se proteže od Istre do Ulcinja, te od Visa do Novog Travnika što dokazuju arhivi i dokumentacija Urbanističkog zavoda Dalmacije – Split. Ova institucija je mijenjala svoj status, od oblasne ustanove, preko državnog, zatim privatnog poduzeća da bi pri kraju svog djelovanja postala dioničko društvo. Od njegovog osnutka 1947. do 1954. godine mijenja svoje nazive u skladu s odlukama svojih osnivača. Tako je od početka 1947. do lipnja 1948. godine djelovao kao *Urbanistički Centar Split* pri Planskoj komisiji Oblasnog narodnog odbora Dalmacije. Od 1. lipnja 1948. do 29. siječnja 1950. godine djeluje kao *Ured za urbanizam i regulaciju – Split* pri Povjereništvu građevina Narodnog odbora Oblasti Dalmacije, odnosno kao *Urbanistički zavod Dalmacije* od početka 1950. do kraja 1951. godine pri Narodnom odboru Oblasti Dalmacije. Ukidanjem Narodnog odbora Oblasti Dalmacije, Zavod se našao pod ingerencijom Narodnog odbora grada Splita te nastavlja djelovanje pod nazivom *Centar za područje Dalmacije Urbanističkog instituta NR Hrvatske*. Od 1953. godine dotadašnja se ustanova odvaja od Urbanističkog instituta NR Hrvatske zbog rješenja Narodnog odbora grada Splita te postaje *Urbanistički projektni biro – Split* od 11. siječnja 1954. godine koja djeluje kao samostalna stručna organizacija po principu dohotka, pa svoje područje djelovanja na projektiranje objekata proširuje i na projektiranje objekata visokogradnje. Godinu dana nakon osnutka, biro formira tri odjela: za arhitekturu, urbanizam i za povijesno graditeljstvo, a od travnja 1954. mijenja naziv u *Urbanistički biro Split* te proširuje svoje

⁶³ Vezilić Strmo, Nikolina, Delić, Alenka, Kincl, Branko. “Uzroci problema postojećeg stambenog fonda u Hrvatskoj.” *Prostor* 2 (46), 2013, str: 344.

⁶⁴ Matošić, Dragutin. “Urbanistički zavod Dalmacije – Split, 1947. – 2004. i zbrinjavanje njegovog arhiva.” *Baština* 32 (2004), str. 334.

poslovanje na pripremu i racionalizaciju stambene izgradnje i ostalo. Krajem 1966. godine, Urbanistički biro Split želi promijeniti status poduzeća u samostalnu ustanovu Urbanistički zavod Split, no Okružni privredni sud ga početkom 1967. godine odbija tako registrirati zbog žalbe tada još postojećeg Urbanističkog zavoda kotara Split. Stoga, 1968. godine mijenja naziv u *Urbanistički zavod Dalmacije – Split* (URBS Split). Nakon pretvorbe, Urbanistički zavod Dalmacije postaje dioničko društvo od 1993. godine, a od 1997. Zavod nema stalnih zaposlenika. Problemi se nastavljaju povećavati i u 21. stoljeću kada od 2001. godine završava u stečaju.⁶⁵ Konačno, Urbanistički zavod Dalmacije – Split prestao je postojati 10. travnja 2008. godine riješenjem Trgovačkog suda u Splitu.⁶⁶

5.2. Djelatnosti Urbanističkog zavoda Dalmacije – Split

Djelatnosti Urbanističkog zavoda Dalmacije – Split formirane su u skladu s potrebama Dalmacije i Splita. Glavni poslovi Urbanističkog centra Dalmacije od 1948. godine su prikupljanje podataka, utvrđivanje stanja na terenu, dok kao Ured za urbanizam i regulaciju Zavod svoje poslove 1948. i 1949. godine svodi na izradu regulacijskih planova bitnijih industrijskih i turističkih centara, a naročito na izradu regulacijskog plana za grad Split te utvrđivanje lokacija za izgradnju na području Dalmacije. Intencija Urbanističkog Zavoda Dalmacije je tehnička izrada plana generalnih urbanističkih planova za Dalmaciju. Urbanistički projektni biro se u razdoblju od 1954. do 1957. godine bavio urbanističkim i regionalnim planovima kao i projektima komunalnih građevina, zatim rekonstrukcijama i adaptacijama povijesnih građevina, investicijskim elaboratima, arhitektonskim projektiranjem, objavljivanjem stručnih publikacija, organiziranjem izložbi, dok je kao Urbanistički biro temeljio svoje djelovanje na organiziranju i realizaciji planova, istraživanju i proučavanju povijesti graditeljstva, racionalizaciji stambene izgradnje, pružanju usluge investitorima u izgradnji. Odjel za organizaciju izgradnje i Odjel za analitiku i evidenciju osnovani su 1957. godine pri Urbanističkom birou – Split te su se dvije godine kasnije izdvojili u zaseban *Zavod za stambenu izgradnju* koji je onda 1961. godine promijenio ime u Općinski fond za stambenu izgradnju – Split, a 1966. u Poduzeće za izgradnju Splita (PIS). PIS je prikupljao sredstva za

⁶⁵ Matošić, Dragutin. “Urbanistički zavod Dalmacije – Split, 1947. – 2004. i zbrinjavanje njegovog arhiva.” *Baština* 32 (2004), str. 356.

⁶⁶ Slobodna Dalmacija. *Urbanistički zavod – institucija splitske pameti*. <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/urbanisticki-zavod-institucija-splitske-pameti-192970>. Pristupljeno: 04.11.2023.

stambenu izgradnju iz namjenskih fondova i iz prodaje izgrađenih stanova koji su većinom kupljeni od strane poduzeća koja su ih onda davali svojim radnicima na korištenje. PIS je na duži period bio glavni partner URBS – a u planiranju i programiranju izgradnje prostornog uređenja Splita.⁶⁷ Konceptija organizacijske strukture Urbanističkog biroa Split izdan je u prvom broju časopisa *Urbs* 1957. godine. Uoči izrade Generalnog urbanističkog plana Splita, Urbanistički biro se počinje etablirati u jaku urbanističku instituciju koja krajem šezdesetih godina okuplja stručnjake raznih profila potrebnih za urbanističko i arhitektonsko planiranje te svoje djelovanje širi preko odjela za projektiranje, zatim odjela za provođenje regulacije, graditeljsko nasljeđe, infrastrukturu te odjela za građevinsko i arhitektonsko projektiranje. Za izradu projekta južni Jadran i Gornji Jadran okuplja posebnu radnu grupu, a za to vrijeme građevinska grupa radi na obnovi Dioklecijanove palače. Tada se počelo s izdavanjem posebnog broja časopisa *Urbs* koje je na neki način podnosio izvještaj Skupštini općine Split jer davao pregled svih dotadašnjih urbanističkih planova te je tako pokazao spremnost preuzimanja uloge gradskog urbanističkog zavoda. Nakon neuspješnog pokušaja da se Biro spoji s Urbanističkim zavodom Kotara Split, od 1968. godine je registriran i djeluje do pretvorbe devedesetih godina i do njegovog gašenja, kao Urbanistički zavod Dalmacije – Split koji nastavlja poslovati kao privredno poduzeće i prihvaća gotovo sve obveze prema općini Split i drugim općinama Dalmacije. Uz dotadašnje poslove, Urbanistički zavod Dalmacije – Split se registrirao i za analiziranje, istraživanje, snimanje i proučavanje povijesnih objekata, ambijenata i područja, pripremu elemenata za određivanje smjernica urbanističke politike, izrada projekta rekonstrukcije i sanacije graditeljskog nasljeđa, izradu tehničke, urbanističke i znanstvene dokumentacije i davanje stručnih mišljenja te je nastavio s radom pomoćnih djelatnosti kao što je izdavanje stručnih publikacija, postavljanje i pripremanje izložbi, itd.⁶⁸

⁶⁷ Matošić, Dragutin. “Urbanistički zavod Dalmacije – Split, 1947. – 2004. i zbrinjavanje njegovog arhiva.“ *Baština* 32 (2004), str. 358 – 359.

⁶⁸ Matošić, Dragutin. “Urbanistički zavod Dalmacije – Split, 1947. – 2004. i zbrinjavanje njegovog arhiva.“ *Baština* 32 (2004), str. 358 – 359.

6. Razvoj stambenih naselja Splita

Split je za vrijeme Drugog svjetskog rata nekoliko puta bio bombardiran, stoga su stanovnici veliku pažnju posvetili raščišćavanju ruševina i obnovi prometnica kao i zbrinjavanju ratnih stradalnika. U grad doseljava veliki broj stanovništva koje je živjelo u okolnim selima i gradovima i koje se zapošljava u pogonima iz faze prve poratne industrijalizacije.⁶⁹ U prvim poslijeratnim godinama u Splitu je obnovljena gradska luka, potom se gradi *Sjeverna luka*, svoje zdanje širi i brodogradilište, obnavljaju se tvornice cementa u Solinu, a 1947. godine je započela izgradnja tvornice plastike i kemijskih proizvoda *Jugovini*. U svega pet godina, u periodu od 1945. – 1950. godine u Splitu je utemeljeno pet građevinskih poduzeća: *Konstruktor*, *Lavčević*, *Pomgrad*, *Melioracija* i *Tehnogradnja*.⁷⁰ Budući intenzivan razvitak grada pokušava se sagledati pomoću prvog poslijeratnog urbanističkog plana iz 1951. godine.⁷¹

S razvitkom industrije i otvaranjem radnih mjesta u grad se doseljava uglavnom mlado stanovništvo iz manjih okolnih mjesta i sela. Dobivanjem posla, novopridošlo stanovništvo osniva obitelj što dovodi do naglog porasta stanovništva. Stalnim priljevom stanovništva javlja se i oskudica stanova jer društveno usmjerena izgradnja nije mogla pratiti brze društvene promjene, ujedno i stambene potrebe velikog broja ljudi pa je nastupila stambena kriza. Svi zaposleni do 1990 – ih koji su odvajali određenu količinu novca za stanogradnju imali su mogućnost dobivanja stana, ipak prednost kod dobivanja stana imali su zaposleni na višim položajima i bolje obrazovani. One osobe koje si nisu mogle priuštiti kupovinu stana po tržišnoj cijeni, odlučile su se za izgradnju obiteljske kuće. Kuće su se, velikim dijelom nekontrolirano, gradile na tadašnjoj periferiji grada.⁷²

Rezultat imigracije vidljive u prostoru je nekontrolirana izgradnja koja je karakteristika velikih gradova zemalja u razvoju. Takve građevine uglavnom nastaju na devastiranim naseljima i znatno su lošijeg standarda. U SR Hrvatskoj su vlasnici ilegalno izgrađenih objekata ujedno i vlasnici zemljišta na kojem su izgrađeni takvi objekti. Najviše primjera nekontrolirane

⁶⁹ Tušek, Darovan. *Split: Arhitektura 20. stoljeća*. Split: Sveučilište u Splitu, Građevinsko – arhitektonski fakultet, 2011, str. 18.

⁷⁰ Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.” *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004), str. 95.

⁷¹ Tušek, Darovan. *Split: Arhitektura 20. stoljeća*. Split: Sveučilište u Splitu, Građevinsko – arhitektonski fakultet, 2011, str. 18.

⁷² Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.” *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004), str. 95.

gradnje u Hrvatskoj ima grad Split, gdje su na rubovima grada nastale četvrti koje su većinom naselili doseljenici. Takva naselja su komunalno slabije opremljena te imaju manjkave urbane sadržaje. Philip E. Ogden je divlju gradnju definirao kao očigledni oblik neprilagođenosti uzrokovan migracijama selo – grad. Mnogi doseljenici se ne uspijevaju snaći u novoj urbanoj sredini jer urbani način zahtijeva promjene starih obrasaca ponašanja. Zbog ovakvih problema, dolazi do stvaranja novih neplanskih naselja u kojima se koncentrira velik broj doseljenika u kojima oni zadržavaju svoj ruralni način života.⁷³

6.1. Razdoblje od 1945. do 1960.

Split je u Drugom svjetskom ratu od 1941. od 1943. godine bio pod talijanskom okupacijom, a nakon toga u državi NDH do 1944. godine. Od 1943. do 1944. godine grad je bombardiran iz zraka od strane savezničkih snaga te su oštećeni i porušeni brojni objekti, kao što je zgrada Putničkog ureda na gatu, obje kuće Katalinić kod lukobrana, osnovna škola Lučac, osnovna škola Manuš – Dobri, crkva sv. Petra na Lučcu, zgrada općine na Solinskoj cesti, srednja Tehnička škola i mnogi drugi objekti.⁷⁴ Bombardiranjem je uništeno 1 522 stambenih zgrada s ukupno 4 233 stanova, 6 škola, 5 crkava i 3 bolnice.⁷⁵ U ovom razdoblju se uglavnom popravljaju ruševine grada te se devastirani objekti u cijelosti uklanjaju. Tada je obnovljena zgrada Banovine, obnovljeno je kupalište Bačvice, srušen je zvonik crkve sv. Petra na Lučcu, obnovljena je željeznička pruga Split – Zagreb kao i željeznička stanica Split. Glavni cilj bio je osposobiti grad za skorašnju stambenu izgradnju i opći razvitak grada.⁷⁶ Prvi novoizgrađeni objekt većih dimenzija u Splitu nakon Drugoga svjetskog rata je osnovna škola u predjelu Smrdečac – Visoka, izgrađena 1947. godine.⁷⁷ Situacija u društvu se nakon Drugog svjetskog rata promijenila i tada nova socijalistička vlast i njezina poduzeća i organizacije postaju jedini investitori izgradnje grada Splita. Ovu fazu karakterizira osnutak Urbanističkog centra za Dalmaciju 1947. godine koji je svojim radom odredio razvoj cijele Dalmacije pa tako i grada Splita. Godine 1951. Urbanistički zavod Dalmacije donosi *Direktivnu regulacionu osnovu* u kojoj je definiran razvoj i izgradnja grada Splita kao glavnog središta Dalmacije, a koju su

⁷³ Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.” *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004), str. 96.

⁷⁴ Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 15.

⁷⁵ Muljačić, Slavko. *Izgradnja Splita 1944 – 1969*. Split: URBS 8, Urbanistički zavod Dalmacije, 1969, str.8.

⁷⁶ Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 15.

⁷⁷ Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.” *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004), str. 96.

uredili arhitekti Budimir Pervan i Milorad Družević. *Plan* je sadržavao glavne urbanističke funkcije grada, kao što su industrija i željeznički čvor, trgovačka luka, stanovanje i promet. *Planom* je definirana uloga grada Splita u novom socijalističkom poretku kao novi politički, administrativni i kulturni centar te kao industrijska zona i važna trgovačka luka. Glavna ideja prvog poslijeratnog urbanističkog plana Splita je stvaranje jedinstvene urbanističke cjeline od Trogira do Omiša sa Splitom kao središtem. Split tada nije bio turističko, već tranzitno, industrijsko i lučko središte koje je vodilo ka ostalim turističkim odredištima Dalmacije. U ovom razdoblju se odvijala jaka industrijalizacija, izgrađena je kao što je već spomenuto, Sjeverna luka s brodogradilištem, u solinsko – kaštelanskom zaljevu su u pogonu industrije cementa, primjerice tvornica Deseti kolovoz na Majdanu, Partizan u Kaštel Sućurcu, Prvoborac u Svetom Kaju, Dalmacijacement u Solinu sa 4 500 zaposlenih. Tvornica proizvodnje i prerade PVC proizvoda Jugovinil sagrađena je 1949. godine te je zapošljavala oko 3 000 radnika, no ekološki je ugrožavala ljude i prirodu. Nakon četiri godine od Jugovinila podignuta je tvornica Jugoplastika, također za preradu PVC materijala, koja je u cijeloj državi imala 190 trgovina. Plan se više temeljio na industrijskim, prometnim i tehnološkim zahvatima, a manje na estetskim i humanim rješenjima kao dijela socijalističkog urbanizma. Zato je i došlo do narušavanja tradicionalnih arhitektonskih kao i urbanističkih dijelova te vrijednosti stare gradske jezgre Splita. Naime, došlo je do izgradnje velikog broja prometnica koje su razbile simetriju stare jezgre grada. Stambena izgradnja naselja Splita nisu dovoljno definirana u *Direktivnom regulacionom planu* za razliku od industrije i prometa. Ideja je bila da se grad podijeli u nekoliko stambenih jedinica koje će biti razdvojene od industrijske i lučke zone zelenim pojasom te bi se preko Poljuda i Velog Varoša povezale s Marjanom. Problem stambene izgradnje osim bombardiranja izazvao je i velik priljev novog stanovništva, uglavnom iz Dalmatinske zagore s namjerom da se zaposle u industriji, stoga je u Splitu došlo do stambene krize.⁷⁸ Primjerice, 1948. godine grad Split broji 56 881 stanovnika, a cijela općina 97 146 stanovnika, dok je 1958. godine u gradu živjelo 80 000 stanovnika. Demografski rast u narednim je godinama bio još brži i neprirodniji te je u Splitu 1981. godine živjelo 204 570 građana, dok je općina Split brojila 235 922 stanovnika.⁷⁹

Arhitekt Neven Šegvić smatra arhitekturu umjetnošću koja služi narodu za bolji i humaniji život te da je njena uloga državna i društvena. Urbanizam uključuje segmente napretka zemlje i naroda i zato se poziva na proceduru Sovjetskog saveza gdje su se svi planovi

⁷⁸ Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 19 – 20.

⁷⁹ Kečkemet, Duško. *Jučerašnji Split – Povijest Splita 1883 – 1990*. Split – Zagreb: Ex Libris, 2002, str. 76.

države javno iznosili kako bi se narod upoznao s njima. Ovako je bilo i u Splitu gdje se narod upoznao s *Direktivnom regulacionom osnovom* 1950. godine. Provedbe regulacionih planova i arhitektura stambenih radničkih naselja bila su dio antifašističke borbe, a u Splitu tzv. estetskom funkcionalizmu pripadaju zgrade Skupštine Općine Split iz 1951. godine⁸⁰ autora Marka Markovine i Budimira Pervana, kao prvijenac administrativnih objekata, te simbol novoga predjela Splita, koji je upravo u tom trenutku u velikom bujanju,⁸¹ te zgrada Elektrodalmacije iz 1950. godine. Gradnja zgrada javnih poduzeća poticala se kako bi se oslobodile stambene zgrade koje su poduzeća koristila. Unatoč svim naporima, Split nije mogao odgovoriti potražnji stambenog prostora.⁸² Arhitekturu prve polovice 50 – ih godina označavaju jednostavni kubusi s horizontalnim prozorskim otvorima kao što su zgrada Pošte, zgrada Općine, zgrada Elektrodalmacije, zgrada Direkcije jadranskih brodogradilišta, stambene zgrade na Bačvicama, Gripama, Manušu, Bolu itd.

Slika 7. Zgrada Elektrodalmacije

Također, zbog nedostatka stambenog prostora došlo je do eksproporcija imovina te je vojska bila jedan od najvećih investitora u stambenoj izgradnji te je investirala u gotovo 400

⁸⁰ Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 23.

⁸¹ Bartulović, Hrvoje, Žižić Dujmo. „Primjeri generiranja suvremenoga tkiva grada Splita javnim građevinama.“ *Prostor* 1, 49 (2015), str. 76.

⁸² Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 22 – 23.

stanova. No, i dalje nije bilo napretka u rješavanju stambenog pitanja i krize. Uglavnom se grade objekti kako bi popunili nedovršene i ratom razrušene objekte – to su većinom bile prizemnice s dva dvosobna stana, okružene vrtom, izgrađene od tipiziranog građevinskog materijala radi jeftinije i brže gradnje. Ovakve dvojne kuće su porušene netom prije izgradnje nebodera na istom području. U ovom razdoblju, najkvalitetnija arhitektonska ostvarenja nastala su u periodu od 1953. do 1956. godine. Prvo kompaktno stambeno naselje izgrađeno je uz Osječku ulicu na Gripama po projektima Urbanističkog biroa (1959. – 1962.), dok su se po Bombardellijevim nacrtima gradile zgrade u Gajevoj ulici u Špinutu.⁸³

Od 1953. godine intezivira se stambena gradnja i uočavaju se nove karakteristike na njima. Nove karakteristike očituju se u raščlambi zidnih ploha te većoj dinamici zidnih masa, povećavanju ostakljene površine prostorija, sve učestaliji prizori su i višekrilni prozori u nizovima, a na pročelju zgrada se naizmjenično redaju balkoni i lođe u nizovima. Nadalje, stvaraju se kontrasti među različito obojenih ploha (tzv. polikromija fasade), između različitih materijala (kamena, drva, stakla, žbuke), te između uvučenih i izbočenih elemenata (igra svjetla i sjene) te se arhitektonskim oblikovanjem želi naglasiti unutarnji prostor kao bitna odrednica suvremene arhitekture. Također se odijeljuju unutrašnji i vanjski prostori staklenom stijenkom.⁸⁴ Jedan od primjera arhitekture gore navedenih karakteristika obiteljska je kuća Ivana Vitića izgrađena 1955. godine te stambeni objekti na Bačvicama arhitekta Stanka Fabrisa. Kod ovakvih ostvarenja izražena je individualnost arhitekata te je ovo jedno od boljih razdoblja u povijesti splitske arhitekture, u vrijeme kada se pojavljuju snažne arhitektske ličnosti. Uz gore već spomenute arhitekta, ističu se Dinko Vesanović i Lovre Perković koji koriste, tada, suvremene inženjerske tehnike sa čvrstim ambijentalnim predznakom. Zatim, Vuk Bombardelli koji koristi moderne i regionalne izraze u stambenoj arhitekturi.⁸⁵ Krajem desetljeća, ekonomski i racionalno počinje se graditi, a jedine zgrade koje imaju autorski rukopis su zgrade na Dražancu Nevena Šegvića. Polako nestaje i polikromija na zgradama gradnjom objekata URBS – a zamijenjujući je svijetlim tonovima žbuke. Razdobljem gradnje tipskih naselja započinje treće razdoblje u pregledu arhitekture pedesetih. Godina 1956. smatra se vrhuncem stambene izgradnje ovog perioda. U novinama se skoro pa svakodnevno piše o tome koliko je izgrađeno stanova, koliko je planirano i kolika je cijena tih stanova. Bila su

⁸³ Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018, str. 12.

⁸⁴ Ibid, str. 22 – 24.

⁸⁵ Šegvić, Neven, “Nekoliko asocijacija o najnovijem arhitektonskom razvitku Splita”, U: Urbanizam, Arhitektura, Izgradnja, Graditeljsko naslijeđe, ur. Tomislav Marasović, Budimir Pervan, Dragutin Sumić, Split: Urbanistički biro, 1957, str. 38 – 39.

raspisana dva natječaja; prvi natječaj za tipske individualne stambene zgrade iz 1956. i natječaj za tipske višekatanice iz 1957. godine. Rezultati natječaja iz 1956. nisu poznati, no ono što je poznato je da su se prijavili *Arhitekt, Projektant* i *Urbanistički biro* s inačicama rješenja stambenih prizemnica koje su ostvarene samo na Brdima. Na natječaju iz 1957. nitko nije pobijedio, no nakon njega se dogodio veliki preokret u izgradnji Splita. Poziv je bio upućen svim projektantskim uredima za izradu projekta za tipske višekatanice u nizu te se tražilo rješenje za četverokatanice koje bi imale dva stana na jednom katu. Godine 1956. došlo je do konkretizacije *Direktivnog plana* iz 1951. te je omogućena razrada plana lokacija za izgradnju novih stambenih objekata što nije bilo ranije učinjeno. Urbanistički biro je dobio zadatak razrade lokacije stambenih zona, stoga se osniva Odjel za organizaciju izgradnje 1957. godine. Tada su napravljeni projekti za realizaciju tipske stambene izgradnje za gradilišta u ulici 20. dalmatinske divizije (današnja Osječka ulica). Na lokaciji 20. dalmatinske divizije izvedeni su projekti Urbanističkog biroa, URBS – 1 arhitekta Josipa Vojnovića te URBS – 4 i URBS – 5 arhitekta Lovre Perkovića. Godine 1958. je po napatku općine Split obustavljena gradnja na par mjeseci dok se ne odabere projekt ekonomične izgradnje po kojem će se graditi. Odabrani su projekti Urbanističkog biroa koji će imati vodeću ulogu u tipskoj stambenoj izgradnji. Tada su građeni stambeni objekti koji su uređeni *regulacionom osnovom*. Grad Split se počinje širiti gradnjom tipskih višekatanica URBS – a i objektima Vuke Bombardellija.⁸⁶

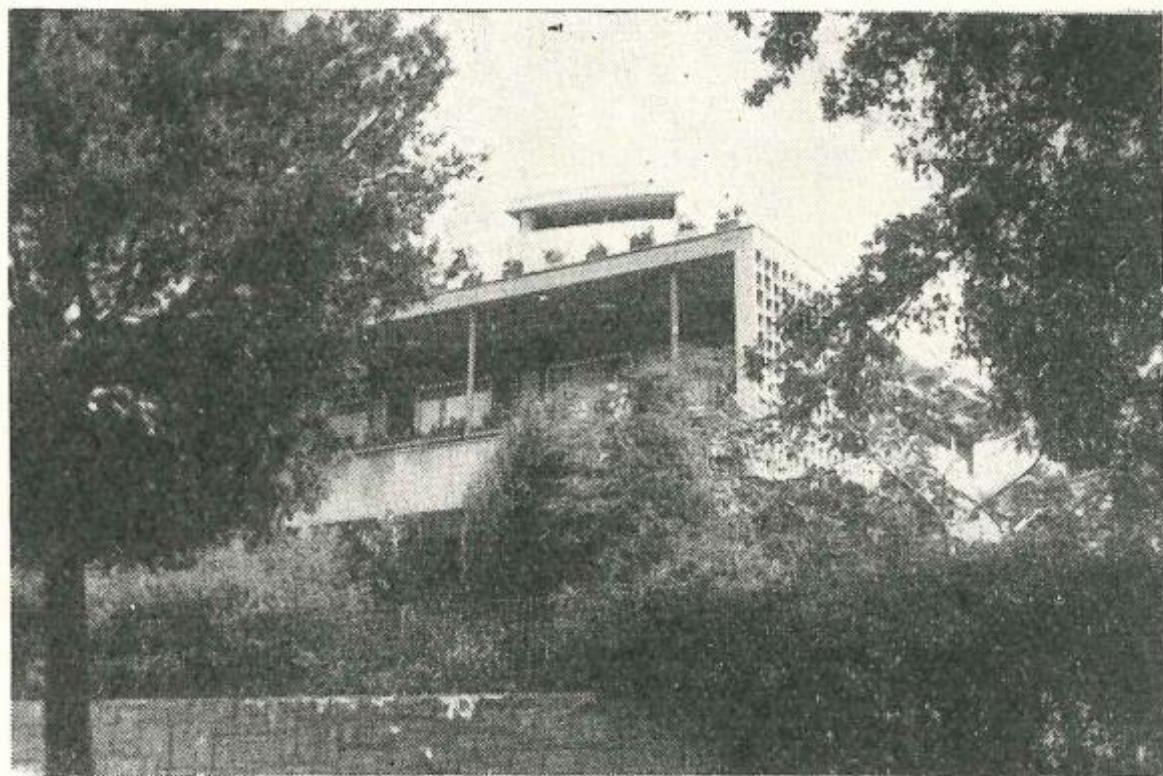
U prvih deset poslijeratnih godina je u Splitu izgrađeno 1 950 stanova te je u gradu ukupno bilo 12 000 stanova, no i dalje većina s niskim higijenskim standardom, posebice u starom dijelu grada. Tako je od ukupnog broja stanova, samo 40% njih bilo s kupaonicom, a 4% njih je bilo bez vodovoda, a 2% bez električne rasvjete.⁸⁷

⁸⁶ Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 24 – 27.

⁸⁷ Kečkemet, Duško. *Jučerašnji Split – Povijest Splita 1883 – 1990*. Split – Zagreb: Ex Libris, 2002, str. 77.

Slike 8. Stambeni blok na Bačvicama, Stanko Fabris

Slika 9. Vila na Mejama, Ivan Vitić

6.2. Razdoblje od 1960 – ih do kraja 1970 – ih

Ovo razdoblje karakterizira gradnja visokih solitera (nebodera) od 10 do 15 katova za razliku od perioda iz pedesetih godina 20. stoljeća kada su bile građene zgrade do 5 katova. Nekadašnja silueta grada Splita prikazivala je niski grad, između uzvisine Gripe i park – šume Marjan, koji je nadvisio samo zvonik splitske katedrale te poneki zvonik drugih crkava. No, to se u ovom razdoblju mijenja podizanjem visokih građevina te se fizionomija grada izrazito narušila. Period od 1960. do 1970. karakterizira podizanje novih stambenih objekata na području dotadašnje splitske periferije gdje je izgrađeno oko 2 000 stanova. Polovicom šezdesetih godina počinje izgradnja novih stambenih naselja Bol, Špinut, Skalice – Glavičine. Gradi se i na Mejama, Skalicama, Lokvama. Javlja se problem nedostatka komunalne infrastrukture i opremljenosti naselja. Opskrba naselja je bila na niskoj razini jer su se trgovine tek djelomično organizirale, a problem je bio i nedostatak predškolskih i školskih objekata. Godine 1969. počinje izgradnja stambenih naselja na Plokitama s oko 2 000 stanova i 5 solitera, na Lokvama se grade tri visoka solitera, dok se na Škrapama podiže oko 1 000 novih stanova u dugim deseterokatnicama i četiri visoka solitera. Tada je i započela izgradnja stambenih naselja Bol 2 i Špinut 2. U razdoblju od 23 godine, od 1946. – 1969., sagrađeno je za potrebe Jugoslavenske narodne armije 4 000 stanova koji su bili bolje opremljeni od drugih stanova. Podizanjem stambenog naselja Plokite finalizirana je izgradnja Splita 2 i započinju promjene u konceptu izgradnje arhitekture što rezultira podizanjem Splita 3. U Splitu je u razdoblju od 1958. – do 1970. godine izgrađeno 20 615 stanova, od toga 14 497 u kolektivnim, a 6 928 u individualnim objektima. Manjkavost je ta što većina tih zgrada nije imala druge sadržaje koje tvore urbanu strukturu.⁸⁸ Godišnje se u Splitu tih godina gradi više od 1 000 stanova, a broj stanovnika krajem 60 – ih godina prelazi 120 000. U ovom razdoblju grade se Ekonomska škola, osnovna škola na Mejama, Opća bolnica na Firulama, Vojna bolnica na Križinama, školska poliklinika na Lovretu, hotel Marjan, robna kuća Prima, sudska zgrada na Lovretu, neboder i tiskara Slobodne Dalmacije, projektanta Zlatibora Lukšića itd.⁸⁹

⁸⁸ Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.” *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004), str. 97 – 98.

⁸⁹ Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018, str. 12 – 13.

Slika 10. Glavičine, Skalice 1960 – ih

6.2.1. Pomgrad – prvi splitski neboder

Prvi splitski neboder izgrađen u Splitu je Pomgrad visine 54 metra.⁹⁰ Neboder je podignut na uglu Radničkog šetališta (današnja Ulica Ivana Gundulića) i Puta graničara.⁹¹ Ovaj stambeni neboder arhitekta Vuke Bombardellija ima 14 katova i aneks visine jednog kata s poslovnim prostorijama. Aneks je pravokutni objekt s neprekidnom horizontalnom linijom otvora iznad kojeg se uzdiže kubus samog nebodera. Na vrhu nebodera nalazi se *obrnuta piramida* u kojoj se nalazi strojarnica za lift. Pročelje nebodera je raščlanjeno lođama, a na bočnoj strani pročelja nalaze se kvadratni prozori, dok je šire pročelje nebodera okrenuto prema moru.⁹² U nižem dijelu objekta bilo je smješteno poslovno sjedište Pomorsko – građevnog poduzeća, dok su se u sjevernom dijelu poslovnog aneksa smjestile prostorije Glazbene škole

⁹⁰ Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 186.

⁹¹ Gattin, Tanja. *Ovo je priča o najstarijem splitskom neboderu, naš fotoreporter je jedan od prvih stanara: „Fantastično je živjeti tu.“* <https://slobodnadalmacija.hr/split/ovo-je-prica-o-najstarijem-splitskom-neboderu-nas-fotoreporter-je-jedan-od-prvih-stanara-fantasticno-je-zivjeti-tu-1278475>. Pristupljeno: 30.10.2023.

⁹² Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 186.

Josipa Hatze, a na najvišem katu je bio Bombardellijev projektni biro *Arhitekt*.⁹³ Gradnja prvog splitskog nebodera izazvala je rasprave o tome treba li graditi vertikale u Splitu i kako to utječe na vizuru grada. Gradnjom ove višekatnice nastojao se riješiti problem stambene krize budući da gradnja nebodera na maloj parceli omogućava veliki broj stambenih jedinica.⁹⁴ Gradnja nebodera završila je 1962. godine, a prvi stanari su bili radnici građevinskog poduzeća *Pomgrad*. Splićani su od milja ovaj neboder nazivali *muzina*, što znači kasica za štednju.⁹⁵

Slika 11. Neboder Pomgrad

⁹³ Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018, str. 162.

⁹⁴ Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011, str. 186.

⁹⁵ Gattin, Tanja. *Ovo je priča o najstarijem splitskom neboderu, naš fotoreporter je jedan od prvih stanara: „Fantastično je živjeti tu.“* <https://slobodnadalmacija.hr/split/ovo-je-prica-o-najstarijem-splitskom-neboderu-nas-fotoreporter-je-jedan-od-prvih-stanara-fantasticno-je-zivjeti-tu-1278475>. Pristupljeno: 30.10.2023.

6.2.2. Split 3

Godine 1966., sastavljao se plan stambeno – komunalne izgradnje Splita za razdoblje od 1966. do 1975. te je u ovom desetogodišnjem razdoblju predviđena izgradnja najmanje 2 000 stanova godišnje sa svom komunalnom infrastrukturom, a to bi značilo da će za idućih deset godina biti izgrađeno 20 000 stanova. Ovaj plan se u brojkama osjetno razlikovao od *Petogodišnjeg plana 1961. – 1965.* kada se godišnje gradilo 1 500 stanova. Novim Planom predviđeno je ostvarenje nekoliko ciljeva. Prvi cilj je gradnja racionalnih i ekonomičnih stanova, a ne krajnje jeftinih stanova kao što je to bio slučaj u prošlosti. Drugi cilj podrazumijevao je gradnju stambenih naselja i objekata sa svim sadržajima prema specifičnom urbanističkom planu odmičući se od gradnje izoliranih stambenih objekata, tzv. *spavaonica*. Postavilo se pitanje kako je moguće izgraditi 2 000 stanova godišnje sa svom komunalnom infrastrukturom i ostvariti sve što je bilo u planu. To se ostvarilo realizacijom izgradnje koja prolazi kroz tri faze: faza pripreme, faza izgradnje i faza eksploatacija odnosno faza korištenja i održavanja. Najveći učinci ostvarili su se kroz prvu fazu pripreme, odnosno u njenoj programskoj i idejnoj fazi kada su troškovi bili najmanji, dok su u fazi izgradnje i eksploatacije oni bili najveći. Da bi se ostvarili svi postavljeni ciljevi, trebalo je drugačije organizirati sve faze i tako je došlo do projekta Splita 3.⁹⁶

⁹⁶ Vojnović, Josip, “Izgradnja novog Splita: Današnji pogled na Split 3”, U: *Split u Titovo Doba*, ur. Miroslav Ćurin, Split: Društvo Josip Broz Tito, Savez antifašističkih boraca i antifašista, 2002, str. 128 – 129.

Slika 12. Pogled na arhitekturu Ulice Matice Hrvatske na Splitu 3

Arhitektonsko – urbanistički projekt novosagrađenog dijela Splita već je spomenuti Split 3. Natječaj za urbanističko rješenje Splita 3 raspisan je 1968. godine, a izgradnja je planirana do 1975. godine. Dogovorena je suradnja na projektu s trima projektantskim grupama: s Urbanističkim institutom Slovenije, s Urbanističkim institutom Hrvatske te s Urbanističkim zavodom Dalmacije. Također, na natječaj su se mogli prijaviti i drugi arhitekti s drugih urbanističkih instituta i zavoda. U natječajnom programu bile su utvrđene smjernice prilikom izrade urbanističkog plana nakon konzultacija velikog broja splitskih privrednih i društvenih organizacija, a arhitekti koji su izrađivali planove su se tih uputa trebali i pridržavati. Smjernice su predviđale izgradnju trećeg gradskog rajona koje uključuju izgradnju 10 000 stanova s najmanje 40 000 stanovnika te četiri osnovna sadržaja: stanovanje, rekreaciju, sport i turizam, a u novom rajonu su zamišljeni i medicinski centri te bolnice. Iako je projektantima dana sloboda da razviju svoju zamisao, no ipak ne u potpunosti jer su se projektanti trebali

voditi spomenutih, temeljnih smjernica i stoga se glavne primjedbe naselja Split 3 odnose na program samog natječaja, a ne izabrani projekt.⁹⁷

Prije raspisivanja natječaja za projekt Split 3, za gradonačelnika Splita, tadašnjega predsjednika općine Split (Općina Split je tada bila širih teritorijalnih granica osim Splita; uključila je u svoj teritorij Solin, Kaštela, Šoltu i Muć) je 20. travnja 1967. godine izabran Jakša Miličić koji u trenutku preuzimanja vlasti nije posjedovao nijedan dokument koji bi se mogao nazvati programom rada. U vodstvu je svatko imao vlastite zamisli i ideje s kojima su došli na vlast i koje su inkorporirali u *Program Petneastogodišnjeg razvoja Splita*. Split je te godine, kada je Jakša Miličić izabran za gradonačelnika, bio sedmi grad po veličini u Jugoslaviji, a po ekonomskoj snazi tek na 34 mjestu. Stoga su vladajući donijeli program razvoja grada koji je izrađen i objavljen početkom 1969. godine te je ujedno i prvi višegodišnji program razvoja Splita. Ciljevi Programa su: ukop željezničke pruge Grad – predgrađe, izgradnja brze gradske željeznice, izgradnja autoceste Split – Zagreb, izgradnja brze gradske željeznice Split – Trogir, izgradnja Jadranske željezare, osnutak Konzorcija za naftu i plin u Jadranu, osnivanje Sveučilišta u Splitu, organiziranje Mediteranskih igara, stambena gradnja, izgradnja bolnice, vrtića i škola, domova za starije osobe, organizacija i realizacija stambene izgradnje Split 3, uvođenje samodoprinosa građana 1967. i 1972. godine, zajam za autocestu, fondovi za Kazalište, fondovi za Karepovac i ukop pruge, itd. Za sve pothvate neophodno je bilo i pravo vrijeme u kojemu će se svi projekti provesti. U Europi su se događale snažne društvene promjene kao što su proces litoralizacije u kojemu se industrije preseljavaju na obale mora, gradnja važnih prometnica, to je i vrijeme turbulentnih studentskih nemira u gradovima i političkih prilika, stvaranje Europske ekonomske zajednice, urušavanje Varšavskog pakta, itd.⁹⁸

U Splitu je djelovao već spomenuti Urbanistički zavod Dalmacije koji je kao *zakon u prostoru* organizirano i kvalificirano donosio prijedloge urbanističkog razvoja grada. Kao njegova desna ruka djelovalo je Poduzeće za izgradnju Split kojemu je uloga odnosno rad bio koncentriran na sveobuhvatnu aktivnost pripreme gradilišta, proces građenja i kontrolu kvalitete građenja. Poduzeće za izgradnju je kao centar operativne realizacije odluka o građenju, imao respektabilan broj zaposlenika za sve vrste poslova u organizaciji i vođenju

⁹⁷ Kečkemet, Duško. *Borba za grad*. Split: Društvo arhitekata Splita i Marjan tisak, 2002, str. 165.

⁹⁸ Miličić Jakša, "Gradski kompleks Split 3 – Ideja, razvoj, realizacija", U: 50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021, str. 82 – 83.

građenja kao i programiranju. Na čelu ove institucije u vrijeme izgradnje Splita 3 bio je prof. dr. sc. Josip Vojnović. PIS nije bio zakonski obvezan, ali nije bio ni zabranjen. Dvjesto institucijama, Urbanističkom zavodu i Poduzeću za izgradnju Splita treba priključiti i gradsku vlast. Njihova suradnja bila je dobro organizirana te su institucije radile u suglasju, stoga dobar rezultat nije mogao izostati. Taj period je bio poznat po rastućoj industriji građevinskog materijala, kao i po graditeljskoj mašineriji uključujući projektante, arhitekate i urbaniste. Poduzeće za izgradnju Splita je organiziralo niz diskusija s građanima Splita ispitujući javno mišljenje na temu o izgradnji Splita 3 te su građani Splita u konačnici sudjelovali u tako važnom projektu. To je bio prvi put da je takav vid komunikacije, između građanstva i struke ostvaren i više nikad nije bio primijenjen.⁹⁹

Na jugoslavenski natječaj za projekt Split 3 pristiglo je 18 projekata podrazumijevajući i projekte tri grupe projekatana iz Urbanističkog instituta Slovenije, Hrvatske i zavoda Dalmacije. Ocjenjivački sud odabrao je rad grupe projekatana iz Urbanističkog instituta Slovenije na čelu s Marjanom Bežanom, Nives Starc i Vladimirom Mušičem¹⁰⁰ koji se isticao svojim znanjem – magistrirao je urbanističko oblikovanje na Harvardu. Odabrani arhitekti i urbanisti za projekt Split 3 slijedili su sve zahtjeve koje su stručnjaci programa natječaja zatražili.

Rad pod šifrom *Žnjan* nadmašio je sve ostale projekte i dao neku novu ideju, ne samo za splitske prilike već, općenito, za jugoslavenski urbanizam. Projektanti su ponajprije poštovali svakog stanovnika novog kompleksa omogućivši dobrom dijelu stanara da iz svog stana imaju pogled na more i da se kreću pravom ulicom. Jednostavnost i jasnoća kao i veća sigurnost uvođenjem ulica bez prometa jedni su od razloga zašto je ocjenjivački sud odabrao baš ovaj projekt. U natječajnom planu, urbanisti provode tzv. *princip ulice*, koji je realiziran u dva oblika, stambenom ulicom i većom ulicom koja nosi neko posebno obilježje, kao što je npr. ulica koja na sjevernom dijelu povezuje sveučilište s hotelskim objektima u južnom dijelu. Njihov urbanistički prijedlog obilježava prožimanje gradskog centra s drugim funkcijama, dakle ideja je bila da se stambene i socijalne funkcije ne trebaju odvajati jedna od druge. Na sjevernoj strani Splita 3 nalaze se stambene zgrade s više katova čiji su stanovi orijentirani na jug i s pogledom na more, a na južnoj strani izgrađene su niže zgrade koje ne kvare pogled sjevernim zgradama te više imaju funkciju za individualno stanovanje. Visoki blokovi imaju

⁹⁹ Ibid, str. 80 – 81.

¹⁰⁰ Kečkemet, Duško. *Borba za grad*. Split: Društvo arhitekata Splita i Marjan tisak, 2002, str. 165.

kolne prilaze, a u prizemljima nebodera, kao i na križanjima i trgovima nalaze se poslovni prostori, dok se između ulica nalaze zelene površine namijenjene rekreaciji. Kretanje pješaka na području Splita 3 izolirano je od automobilske prometa, a automobili vlasnika stanova imaju parkirališno mjesto pod svojim stambenim zgradama.¹⁰¹ Struktura šetnica, prolaza i cesta evocira antičku centurijaciju, *cardo maximus* i *decumanus maximus* palače cara Dioklecijana. Autori su respektirali činjenicu da su četiri ulice, Dubrovačka, Vukovarska, Poljička i ulica Matice Hrvatske pratile antičku centurijaciju. Nakon što je izabran rad slovenskih arhitekata, organizirano je više sastanaka u Splitu na kojima su nagrađeni autori iskazali svoje ideje kolegama i stručnjacima, a i ujedno i saslušali konstruktivne kritike i sugestije koje su kasnije kao korekcije inkorporirali u *Osnovno urbanističko rješenje* projekta Split 3.¹⁰²

U travnju 1969. godine Poduzeće za izgradnju Splita donosi *Akcioni program realizacije izgradnje Splita 3, II. faza izgradnje* kojim se objedinjuju svi poslovi potrebni za naredne faze izgradnje Splita 3. U *Programu* se nalaze ankete budućih investitora, plan izrade idejnog investicijskog programa, programi tehnološkog unapređenja građevinske i obrtničke operative, izrada urbanističkih i idejnih arhitektonskih projekata. Građevinskoj operativi Splita i uz urbanističke službe priključuju se pojedine Skupštine općina Dalmacije, gradska komunalna poduzeća, banke i druge tvrtke koje zajedno osnivaju Konzorcij. Za izradu urbanističkih i arhitektonskih projekata osnovana je Projektna grupa Split 3. Prvonagrađeni arhitekti Nives Starc i Marjan Bežan su čak nekoliko godina živjeli u Splitu jer je organizator želio ostvariti izravnu suradnju i sudjelovanje arhitekata na mjestu događaja. Marjan Bežan je vodio pripremnu dokumentaciju u suradnji s Urbanističkim zavodom Dalmacije. Projektna grupa se nalazila u prostorijama Urbanističkog zavoda, a sastojala se od arhitekata Starc i Bežan, četiri suradnika iz Urbanističkog instituta iz Ljubljane i četiri suradnika iz Urbanističkog zavoda Split. Sredinom prosinca 1969. godine Skupština općine Split prihvatila je *Osnovno urbanističko rješenje* Splita 3, ljubljanskih arhitekata koje je prihvaćeno kao urbanistički projekt za prve faze izgradnje, dok su one poslije imale neznatne promjene i dopune. Projektnoj grupi Split 3 priključili su se arhitekti građevinske operative, Urbanističkog instituta SRS te UZD uz stručnjake iz komunalnih sfera niskogradnje, instalacija, projektiranja

¹⁰¹ Nakon osamostaljenja Hrvatske, promjenom državnog uređenja iz socijalističkog sistema u kapitalistički, društveno vlasništvo pretvoreno je u državno te je omogućen povrat oduzetog građevinskog zemljišta. Tako je omogućen i otkup stanova, no parking mjesta nisu bila predmet otkupa, iako su bili sastavni dio zgrade i u funkciji stanova. Nakon Domovinskog rata, do 2016. upravljanje garažom Splita 3 je bilo pod upravom HVIDRE uz visoku cijenu najma. Danas, garaža Splita 3 (kao i ostale izgrađene u sklopu socijalističke stambene izgradnje) je pod upravom Split Parkinga. Zato danas vlasnici automobila najčešće nemaju gdje parkirati (osim ako ne plate parking mjesto Split Parkingu), osim na zapuštenim površinama, uz rubove cesta i slično.

¹⁰² Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita 3 od 1968. do 2009. godine.“ *Prostor* 1, 39 (2010), str. 170 – 171.

okoliša te komunalne opreme. Od prvotnih 9 700 stanova za oko 37 000 stanovnika, na području koje uključuje pet mjesnih zajednica na 341 hektara površine u natječajnom programu, prošireni plan predviđao je izgraditi 13 000 stanova za 50 000 stanovnika, uključujući 7 mjesnih zajednica te se završetak radova planirao do 1977. godine.¹⁰³

Gradnja Splita 3 započeta je 26. listopada 1970. godine, a građevinska poduzeća koja su realizirala projekte Splita 3 su *Ivan Lučić Lavčević, Konstruktor* i *Tehnogradnja* koji su činili tzv. Udruženu građevinsku operativu Splita (UGOS) kojoj su kasnije pridružena poduzeća *Obala*, Komunalne službe Općine i banke.¹⁰⁴ *Akcionim programom* je bilo predviđeno raspisivanje općeg državnog natječaja za zgrade i urbanističke sklopove. Paralelno, rješenja su se naručila od nekoliko renomiranih arhitekata što je funkcioniralo na sljedeći način: za izradu pojedinih Provedbenih urbanističkih planova (PUP) po zonama Splita 3 koja uključuju Trstenik, Križine, Blatine, Mertojak, Smrdečac i Visoku, stručnjaci u PIS – u, na čelu s Josipom Vojnovićem pripremali su urbanističko – arhitektonske programe koje su kasnije nadopunjavali. Programi su služili za natječaje zgrada i urbanističkih sklopova – ulica. Odluke su se donosile na sastancima na kojima su bili prisutni arhitekti i urbanisti te inženjeri za izradu cestovne i komunalne opreme kao i arhitekti koji su ujedno i autori budućih stambenih jedinica.¹⁰⁵ Dakle, za projekte zgrada i pojedinačnih arhitektonskih sklopova ulica unutar Projektne grupe Split 3 provode se interni natječaji.¹⁰⁶ Za projekte zgrada su bili dobitnici arhitekti Dinko Kovačić i Mihajlo Zorić. U prvom krugu su osim njih, bili odabrani i arhitekti Frane Gotovac, Branko Lendić, i Marjan Cerar, a zbog obujma posla uskoro im se pridružuju i Ivo Radić, Tonći Svarčić te Tonko Mladina.¹⁰⁷ Prva faza izgradnje Splita 3 (koja je obuhvaćala 2 000 novih stanova) počela je izgradnjom nebodera sjeverno i južno od Poljičke ceste. Do polovice 1973. godine bilo je useljeno 1 070 stanova. Za stambenu zonu na Mertojaku kumovao je interni natječaj projektne grupe Split 3, 1974. godine. Idejno rješenje kao i provedbeni natječaj finalizirani su 1976. godine. Na Mertojaku je planirana izgradnja 1 930 stanova, 32 500 m² parkirališta te 16 430 m² poslovnog prostora, 3 dječja vrtića, osnovna škola, jaslice, društvene prostorije, zdravstvena stanica te se mislilo i na okoliš, tako su predviđene

¹⁰³ Ibid, str. 171 – 172.

¹⁰⁴ Svarčić, Ante. “Projektiranje, izgradnja i intervencije u Sveučilišnoj ulici / ulici Ruđera Boškovića.”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021, str. 101.

¹⁰⁵ Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita 3 od 1968. do 2009. godine.“ *Prostor* 1, 39 (2010), str. 171.

¹⁰⁶ Svarčić, Ante. “Projektiranje, izgradnja i intervencije u Sveučilišnoj ulici / ulici Ruđera Boškovića.”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021, str. 101.

¹⁰⁷ Kovačić, Dinko. „Split 3: Što mu je prethodilo, što je bio, što je danas?“ *Art bulletin* 66 (2016), str. 68.

zelene površine kao i rekreacijski prostor. U 9 godina, od 1970. do 1979. izgrađene su sljedeće ulice: Ulica braće Borozan (Dinko Kovačić i Mihajlo Zorić, 1973.), Ljubićeva (Dinko Kovačić i Mihajlo Zorić, 1974.), Getaldićeva (Marjan Cerar, 1975.), Ulica Dinka Šimunovića (Dinko Kovačić, 1977.), Papandopulova (Ivo Radić, 1979.), Ulica Juraja Dobrile, Rikarda Katalinića Jeretova i Fausta Vrančića (Danko Lendić, 1975.), Kroz Smrdečac (Frano Gotovac, 1977.) te Ulica Ruđera Boškovića koja je bila namijenjena kao središte cijelog Splita 3 koja uključuje niz poslovnih prostora.¹⁰⁸ Ante Svarčić, kao član Projektne grupe Split 3 radi na arhitektonskom rješenju Ulice Ruđera Boškovića (1976. – 1980.) koju projektira, uz glavnu namjenu stambene izgradnje, kao ulicu za druženje, šetnje i razgovore. U ulici je ostvareno 50 000 m² poslovnih prostora (koja danas nisu sva iskorištena), natkrivena tržnica te robna kuća Prima 3 s 10 000 m². Ova ulica je više puta nagrađena te je predstavljena u glavnim europskim gradovima, dok se nacrti ulice nalaze u arhivu Centre de Cultura Contemporània (CCCB) u Barceloni.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita 3 od 1968. do 2009. godine.“ *Prostor* 1, 39 (2010), str. 173.

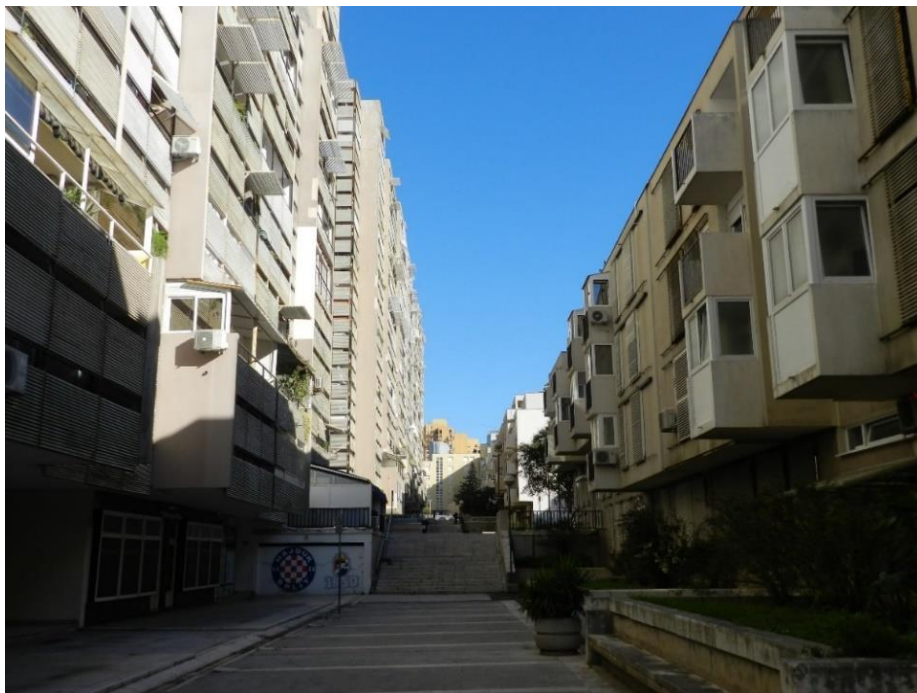
¹⁰⁹ Svarčić, Ante. “Projektiranje, izgradnja i intervencije u Sveučilišnoj ulici / ulici Ruđera Boškovića.”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021, str. 101 – 103.

Slika 13. Pogled na zgradu u ulici braće Borozan

Slika 14. Ljubićeva ulica

Slika 15. Papandopulova ulica

Slika 16. Pogled na zgrade u Papandopulovoj ulici

U ovom produktivnom periodu sagrađene su dvije osnovne škole i dva vrtića, ali i Građevinski fakultet te Fakultet elektrotehnike, strojarstva i brodogradnje, kao i naselje obiteljskih kuća na Križinama, dok su na Trsteniku bili predviđeni turistički objekti no taj projekt nikad nije realiziran. Izgradnja potkraj 1979. godine se odvijala usporeno zbog organiziranja i izgradnje objekata za održavanje Mediteranskih igara. Na Mertojaku je izgradnja dovršena 1982. godine no naknadnom preinakom prometnog spoja Poljičke ceste i gradske zaobilaznice Mertojak se proširio u tzv. Mertojak 2. Godine 1978. završen je Provedbeni urbanistički plan na relaciji Žnjan – Duilovo – Orišac, ali bez maritimnog rješenja i zato plan nije usvojen, ali zato Savjet za urbanizam donosi novi Provedbeni plan za relaciju Žnjan – Dragovode koji je dovršen 1980. Nakon prihvaćanja programa godinu dana nakon završetka, radila se projektna dokumentacija prema kojoj se nije gradilo.¹¹⁰

¹¹⁰ Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita 3 od 1968. do 2009. godine.“ *Prostor* 1, 39 (2010), str. 173. – 174.

Slika 17. Ulica Ruđera Boškovića

Ipak, Split 3 karakterizira i niz negativnih karakteristika kao što su previsoke zgrade i pretjerana gustoća stanovanja, gradnja stanova tamo gdje su predviđeni poslovni prostori – u prizemljima, previše betona s distopijskim elementima, nedostatak zelenih površina i parkova jer su na većim površinama izgrađena parkirališta te nedostatak urbanih i kulturnih sadržaja.¹¹¹

Vrijedi spomenuti konstruktorsku grupu Splita 3. To je neformalna projektna grupa koja je progresivno nastajala tijekom razvoja projekta. Djelovala je u barakama Splita 3, računalnom centru Građevinskog poduzeća Ivan Lučić Lavčević te na odjelu Građevinskog fakulteta Zagreb. Jezgru tima činili su zaposlenici građevnog poduzeća Lavčević. Stalni voditelj tima bio je inženjer Boženko Jelić, a od 1968. godine timu pristupa Stipe Gunjača, Marko Čevra, Marija Devale, Nataša Meštrović i Zlatko Klijenak, a 5 godina kasnije i Tonći Radelja, Marko Smoljanović, Blaž Gotovac i Ante Mihanović. Jedinstvena potpora projektnoj grupi je vjerojatno i prvo računalo (IBM 1130) instalirano u zgradi Lavčević – Jugoregistar u Slavićevoj

¹¹¹ Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.” *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004), str. 100.

ulici 1969. godine. Prvi put istočno od Beča je zbog projekta Split 3 upotrebljeno računalo u projektiranju konstrukcija. Prvi samostalni korisnik tog računala bio je Boženko Jelić. Preduvjet korištenja računala bilo je poznavanje računala uopće, a posebice znanje programiranja u Fortanu (kompjuterski jezik) i poznavanje metoda iz računalnog paketa što se nije predavalo na tadašnjim fakultetima. Prednost računala je ta što je bilo moguće velikom brzinom izraditi proračun velikom brzinom uz mogućnost većeg broja ponavljanja te je postojala sigurnost u točnost proračuna te su konstruktori mogli lakše rješavati konstruktivne sklopove koji su bili ručno teško rješivi.¹¹²

Slika 18. Ulica Ruđera Boškovića

Projekt Split 3 je imao zagarantiran uspjeh zbog kvalitetne atmosfere čitavog tima, vlasti na najvišoj razini, vojske kao najmoćnijeg investitora, gradske uprave na čelu s gradonačelnikom i inženjerom Jakšom Miličićem, Poduzećem za izgradnju Splita kao organizatora gradnje, urbanista i arhitekata. Također, posebnost je i u tome što su se sva građevinska, dakle, izvođačka poduzeća udružili u UGOS kako bi izveli ambiciozan posao.

¹¹² Mihanović, Ante. “Konstruktorska grupa Split 3 – Projektiranje, konstrukcija i podrška izvođenju”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021, str. 73 – 74.

Kreativna atmosfera i kolegijalnost između arhitekata i urbanista i međusobno uvažavanje i razmatranje drugačijeg mišljenja je rezultiralo ključnim događajem u razvoju Splita, a to je uspješna izgradnja grada u gradu. Autorstvo je bilo razgraničeno što najbolje pokazuje različitost ulica te različitost i prepoznatljivost arhitektonskog rukopisa svakoga pojedinog autora. Dinko Kovačić smatra da je *naglašena autorska različitost dala posebnu vrijednost Splitu 3. Kuće su kao ljudi, i baš kao što svaki čovjek ima svoju osobnost, tako je moraju imati i kuće.*¹¹³

6.2.3. Ostala modernističko – arhitektonska rješenja u Splitu

Razdoblje u Splitu tijekom 70 – ih i 80 – ih godina 20. stoljeća slovi za vrijeme najobimnije izgradnje u Splitu. Za ovo vrijeme intenzivnog razvoja grada te ponajviše njegovog usmerenja zaslužni su gradonačelnici Splita, Jakša Miličić u mandatu u trajanju od 1967. do 1974. i Vjekoslav Viđak u mandatu od 1974. do 1982. godine. U urbanističkom zavodu Dalmacije izrađuje se 1978. godine Generalni Urbanistički plan Splita pod vodstvom Berislava Kalodjere, kojim je obuhvaćen prostor od Divulja do Trogira na zapadu, a na istoku do rta Mutogras. Granice GUP – a uključuju i priobalni prostor Kaštela s južnim padinama Kozjaka, istočni dio otoka Čiova, zonu prema Klisu, te Žrnovnicu i Podstranu. Za sva ta područja, aglomeracija je planirana za 360 000 stanovnika te je podijeljena u četiri gradska rajona: Solin, Kaštela, Split i Stobreč. U suglasju s idejom policentričkog razvoja grada, u svakom rajonu su projektirani gradski centri koji sadrže administrativne, poslovne, zdravstvene, socijalne, trgovačke, ugostiteljske, društvene, sportsko – rekreacijske i mnoge druge sadržaje. U ovom razdoblju zbog financijskih sredstava samodoprinosna izgrađen je veliki broj dječjih jaslica, vrtića, te osnovnih školi u novim splitskim stambenim naseljima.¹¹⁴

Osim ambicioznog projekta Split 3, u ovom razdoblju se gradi i u drugim stambenim naseljima. Na Špinutu – Poljudu izgrađeno je više stambenih zgrada po nacrtima Frane Gotovca, između kojih se ističu dva objekta velikoformatnog pročelja poznata kao *Kineski zidovi*.

¹¹³ Kovačić, Dinko. „Split 3: Što mu je prethodilo, što je bio, što je danas?“ *Art bulletin* 66 (2016), str. 74 – 76.

¹¹⁴ Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018, str. 16.

Slika 19. Stambena zgrada *Kineski zid* u Spinutu

Na sjevernom dijelu Splita počela je izgradnja naselja Ravne Njive gdje su korištena rješenja izgradnje stanova iz 1960 – ih godina. Zatim se grade i velika stambena naselja na Kmanu, na Lokvama, a nešto kasnije je na istočnoj periferiji grada izgrađeno, najvećim dijelom planski, stambeno naselje Vrh Sućidra, današnji Sućidar.¹¹⁵ Nešto kasnije niču zgrade na Kocunaru, Brdima, Visokoj, Pujankama. Tada se grade i duge betonske stambene lamele duž zapadne strane Dubrovačke ulice i južne strane Velebitske ulice. Unutar već formiranih urbanih cjelina izgrađen je veći broj pojedinačnih stambenih objekata, kao na primjer kaskadni stambeni blok na Mejama, projektanta Germana Mitrovića.¹¹⁶ Na Mejama je tih godina konačno izgrađen i Muzej hrvatskih arheoloških spomenika prema projektu Mladena Kauzlarića. Ipak je veliki dio istočne i sjeverne periferije Splita ostao bez planskih rješenja te je tako prepušten privatnoj, takozvanoj *divljoj izgradnji*, ponajviše na Brdima, Neslanovcu, Smokoviku, Mejašima, Kili, Kamenu, Barutani, Sirobuji, Dragovodama, itd. Ključni zdravstveni objekti podignuti u to doba su dječji dispanzer na Lovretu, Onkološki odjel i

¹¹⁵ Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.” *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004), str. 100, 110.

¹¹⁶ Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018, str. 15.

Patologija u sklopu bolnice na Firulama te su obnovljene i Splitske toplice. Iako vjerski objekti nisu predviđeni urbanističkim planom novih gradskih naselja, u ovom razdoblju izgrađena je crkva Sv. Obitelji na Sukoišanu, arhitekta Frane Gotovca, konkatedrala Sv. Petra na Lokvama te franjevački samostan na Dobrome. Povoljne ekonomske okolnosti i posljedično, porast kupovne moći potrošača dovode do izgradnje većih prodajnih centara kao što su Prodajni centar Koteks na Gripama (arhitekt Slaven Rožić, 1981.), kuća Dalma na Dobrome (Vuko Bombardelli, 1975.), salon namještaja Prima 2 u Gundulićevoj (Ivo Mrkonjić, 1971.), te prije spomenuta robna kuća Prima 3 (Ante Svarčić, 1981.). Godine 1988. počinje izgradnja poslovne zgrade Brodomerkura, danas zgrada Filozofskog fakulteta u Splitu.¹¹⁷

Slika 20. Vukovarska ulica na Sućidru

¹¹⁷ Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018, str. 17.

Slika 21. Parking na Sućidru, 1983.

Slika 22. Parking na Sućidru, 2023.

6.2.4. Mediteranske igre u Splitu

Mediteranske igre su po važnosti, nakon olimpijskih, svjetskih i europskih prvenstava, najznačajnija sportska manifestacija za mediteranske zemlje koje se održavaju svake četiri godine. Na Mediteranskim igrama okupljaju se sportaši s tri kontinenta, Europe, Azije i Afrike. Za ideju pokretanja Mediteranskih Igara bio je zaslužan član i potpredsjednik Međunarodnog olimpijskog odbora Muhammed Taher Pasha uz pomoć Grka Ioannisa Ketseasa, člana Međunarodnog olimpijskog odbora na OI u Londonu 1948. godine. Vrijeme osnivanja Mediteranskih igara označavalo je napetosti između SAD – a i SSSR – a, stoga se činilo da bi se preko sporta mogli ostvariti ideali miroljubivosti i udruživanja.¹¹⁸ Prve Mediteranske igre bile su održane u Aleksandriji 1951. godine, a nakon toga u Barceloni, Bejrutu, Napulju, Tunisu, Izmiru i Alžiru. Specifičnost ovih igara je što su definirane kao regionalno sportsko natjecanje, ali prema pravilima Olimpijskih igara. Godine 1969., delegat Hrvatske u Jugoslavenskom olimpijskom odboru prisustvovao je sastanku u Beogradu gdje mu je u pauzi prišao potpredsjednik Saveza organizacija za fizičku kulturu (SOFK) i pitao ga može li Split postati domaćin Mediteranskih igara, gdje mu je delegat odgovorio potvrdnim odgovorom. Nakon što se vratio u Split, obavijestio je predsjednika splitske SOFK – e Mladena Marušića o cijelom razgovoru koji je vođen u Beogradu. Nakon mnogobrojnih sastanaka i dogovora, Skupština općine Split donijela je odluku da Savez za fizičku kulturu općine Split sudjeluje na realizaciji kandidature za ovo značajno sportsko događanje. Iako je Split gotovo postao domaćin sedmih Mediteranskih igara, domaćinstvo Mediteranskih igara je 1975. godine pripalo Alžiru.¹¹⁹ Delegacija Splita u konkurenciji s Casablancom sa 16:9 je dobila domaćinstvo VIII. Mediteranskih igara. Iako je to za sve građane Splita bila odlična vijest, u tom trenutku nisu mogli sagledati sve aspekte koja im donosi ta sportska manifestacija. Bitno je naglasiti da je to bila prva veća sportska priredba održana u Splitu. Prije početka MIS – a, 1976. godine, Skupština općine Split uputila je pismo predsjedniku Josipu Brozu Titu da bude pokrovitelj splitskih Mediteranskih igri, što je i prihvatio par mjeseci kasnije na prvom sastanku Komiteta MIS – a. Godine 1979. Tito je osobno posjetio gradilište stadiona i rekao predstavnicima Saveznog izvršnog vijeća i komiteta da su za kratak rok od godinu i pol dana napravili puno i da mu se sviđa oblik gradskog stadiona i da će, kad se dovrši, biti lijepa

¹¹⁸ Mihaljević Jurković, Matea. „Mediteranske igre u Splitu 1979. godine.“ *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 2, 2 (2018), str. 191.

¹¹⁹ Muzej sporta Split. *Kako je split dobio Mediteranske igre?* https://www.muzejsportast.hr/povijest_sporta_mis_79.html Pristupljeno: 04.11.2023.

građevina.¹²⁰ VIII. Mediteranske igre u Splitu su svečano otvorene 15. rujna 1979. godine na novom stadionu, a otvorio ih je Josip Broz Tito.

Split je prvi put objavio kandidaturu za domaćina Mediteranskih igri u Izmiru u Turskoj 1971. godine, a prve pripreme su počele 1976. godine osnivanjem Privremenog odbora VIII. Mediteranskih igara u Splitu. Split je važio kao jedan od najsportskijih gradova Hrvatske i Jugoslavije, a nije imao veći sportski objekt u odnosu na zahtjeve tako velike manifestacije s više od 25 sportova. Urbanistički zavod Dalmacije napravio je veliki posao izrađivanjem preko 100 projekata provedbenih urbanističkih planova, kao i projekata uređenja terena i komunalne infrastrukture. Najpoznatiji splitski sportski objekt je *Poljudski stadion*, kapaciteta 50 000 gledatelja koji sadrži atletsku stazu i 2 pomoćna nogometna terena.¹²¹

Zanimljivo je da je projektant *Poljudske ljepotice* Boris Magaš osvojio treće mjesto na arhitektonskom natječaju za novi nogometni stadion. Godinu dana nakon, na ponovljenom natječaju za olimpijski stadion s atletskom stazom pobjeđuje Magašev modificirani projekt koji osvaja i brojne druge nagrade i priznanja.¹²²

¹²⁰ Viđak, Vjekoslav. "Mediteranske igre u Splitu: 15 – 29. rujna 1979.," U: *Split u Titovo Doba*, ur. Miroslav Ćurin, Split: Društvo Josip Broz Tito, Savez antifašističkih boraca i antifašista, 2002, str. 301.

¹²¹ Ibid, str. 301.

¹²² Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018, str. 227.

Slika 23. Stadion Poljud

Sljedeći objekt izgrađen za potrebe Mediteranskih igara je Polivalentna dvorana na Gripana koja ima dva rukometna terena, jedan za 7 000 gledatelja, dok drugi, manji, može primiti 1 000 gledatelja. Dvorana je uključena u trgovačko – poslovni prostor od 40 000 m². Izvođač radova bila je *Tehnogradnja*, a projektanti su Živorad Janković i Slaven Rožić. Za sportski centar Gripe sagrađeno je više manjih dvorana za dizanje utega i borilačkih vještina te sportski dispanzer. Adaptirana je i proširena košarkaška dvorana *Jugoplastika*. Projektant je Petar Galić (on je ujedno i projektant za manje dvorane uz Mihovila Antičevića). Za RNK Split obnovljeno je nogometno igralište i atletske staze te je sagrađena prva faza Društvenog doma kao i atletske tereni za bacačke discipline. Projektant ovog kompleksa je Vuko Bombardelli, a izvođač radova je *Melioracija*. Proširen je i kompleks teniskih terena prema Zenti, sagrađena su tri nova terena te je dograđen teniski središnji teren s tribinama. Projektant proširenja i nadogradnje je Žarko Turketo, a izvođač je *Pomgrad*. Osim navedenih sportskih kompleksa, trebalo je izgraditi ili nadograditi smještajne komplekse. Stoga se povećavaju kapaciteti hotela Medena kraj Trogira i Hotel Marjan. Također se proširuje aerodrom Split izgradnjom nove putničke zgrade za prihvrat putnika, sređuje se željeznička pruga i prometnice, probija se tunel Marjan dužine 840 metara, modernizira se elektrodistributivna mreža, obnavlja se Hrvatsko

narodno kazalište koje nije bilo u uporabi 10 godina, izgrađuju se otvoreni i zatvoreni plivački bazeni u Poljudu, Dom mladeži na Mažuranićevu šetalištu kao i moderan RTV centar i računarski centar te su realizirani manji i veći zahvati u vodovodno – kanalizacijskom sustavu. Sve navedene objekte izgradile su građevinske tvrtke *Lavčević*, *Tehnogradnja*, *Melioracija*, *Konstruktor*, *Pomgrad* i druge. Sve navedeno pokazuje kako su Mediteranske igre u Splitu bile velik poticaj razvoju mnogih komunalno – uslužnih funkcija koje su omogućile izgradnju objekata kao i uspješno realiziranu sportsku manifestaciju.¹²³

¹²³ Viđak, Vjekoslav. “Mediteranske igre u Splitu: 15 – 29. rujna 1979.”, U: *Split u Titovo Doba*, ur. Miroslav Ćurin, str. Split: Društvo Josip Broz Tito, Savez antifašističkih boraca i antifašista, 2002, str. 303 – 307.

6.3. Razdoblje od 1980. do 1990 – ih

S obzirom da se na Mediteranske igre utrošilo puno sredstava za izgradnju navedenih objekata, izgradnja Splita 3 je nakon 1979. godine išla sporijim tokom. Izgradnja naselja Mertojak započela je 1979. i do 1982. izgrađene su tri ulice, a 1984. godine naknadno je izgrađena i četvrta ulica. U sklopu naselja izgrađeno je 2 002 stanova, osnovna škola, dva dječja vrtića i javne garaže i središnji park. Kako je stanova u Splitu i dalje nedostajalo, Mertojak se naknadno proširio u tzv. Mertojak 2 i to spajanjem Poljičke ceste s gradskom zaobilaznicom iako je tu projektom Splita 3 predviđena prometna petlja. Slovenski tim povukao se iz projektne grupe Split 3 1982. godine, a grupa dvije godine nakon prestaje s radom. S obzirom na to, urbanistički plan se sve manje provodio i tako je npr. na Mertojaku na središnju pješačku zonu između visokih i niskih objekata koje su karakteristične za cijeli projekt Splita 3, dodana još jedna, već spomeuta četvrta stambena ulica koja se počela graditi 1984. godine – Ostravska ulica. Izgradnja Splita 3 istočno od Mertojaka, kako je stajalo u njegovom urbanističkom rješenju, nikad se nije provela.¹²⁴

Naselje Žnjan – Dragovode nalazi se na rubnom, istočnom dijelu područja Split 3. Ova zona je prvotno urbanistički regulirana natječajem iz 1968. godine. Arhitekti projektne grupe Split 3 ovdje su planirali izgraditi sekundarni gradski centar Splita. Tu je bio plan smjestiti poslovne, turističke, trgovačke i stambene sadržaje, no kako su se s vremenom počele problematizirati pojedine stavke urbanističkog plana, nije došlo do izgradnje ovog centra. Općinski Savjet za urbanizam 1977. godine donosi odluku o izradi novog Provedbenog urbanističkog plana obalnog područja Žnjan – Dragovode.¹²⁵ Plan je završen 1980. godine od strane Andreja Škarice te je iste godine i usvojen, no urbanistička dokumentacija koja je na temelju programa izrađena nikad nije realizirana. Tada su društvene okolnosti ukazale na nesprijetnost sredine i izvedbi ičega drugog osim stanova na tom području. Ovome je išla u prilog tadašnja zabrana neprivrednih investicija koja je samo zagovarala stambenu izgradnju, ali i financijska nestabilnost fondova zbog troškova izgradnje povodom Mediteranskih igara u Splitu 1979.¹²⁶ Navedene okolnosti su dovele do novog natječaja za Žnjan – Dragovode 1984. godine. Za razliku od natječaja za Split 3, za projekt Žnjana raspisan je natječaj samo za pozvane arhitekate te je pozvana i slavna grupa iz Slovenije koja je pobjedila na prethodnom

¹²⁴ Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita 3 od 1968. do 2009. godine.“ *Prostor* 1, 39 (2010), str. 173. – 174.

¹²⁵ Tušek, Darovan. *Arhitektonski natječaji u Splitu 1945 – 1995*. Split: Građevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, Društvo arhitekata Split, 1996, str. 345.

¹²⁶ Ibid, str. 346.

natječaju za Split 3. Natječajni program predvidio je na području od 115 hektara, između Lovrinačke ceste na istoku, Žnjanske ceste na zapadu, obalom na jugu i sjevernom granicom oko 80 m iznad Poljičke ceste izgraditi 2 550 stanova, zatim tri dječja vrtića, osnovnu školu, srednjoškolski centar, sportski centar, kino, kazalište, kulturni centar, galerije, dom zdravlja, dom za starije osobe, policijsku zgradu te poštu. Natječaj je bio javnog karaktera te je na njemu pobjedio prijedlog zagrebačkih arhitekata Stanislava Mladinića i Marijana Hrzića, čiji je projekt bio drugačiji od urbanog plana Splita 3. Tako se odlučilo da se susjedni Split 3 tretira kao završena cjelina. Ovakvim raspletom Split 3 je ostao nedovršen, a težišta Žnjana prebacuje se na vanjske, otvorene prostore, tj. na mjesta okupljanja, otvaraju se nove dimenzije ambijenta humanosti i druženja koje su čovjeku bliže od stambenih divova. Autori su predložili zatvoreni stambeni blok kao obrazac, težili su smirivanju gradske panorame, manje zgrade, manje osjećaja distopije i puno više društvenih sadržaja, nešto drugačije od matrice Splita 3.¹²⁷ Od obećavajućeg žnjanskog projekta izgradila se samo središnja zona, odnosno tri stambena bloka. Stvaranjem Republike Hrvatske početkom devedesetih godina prošlog stoljeća i promjenom društvenog uređenja, prekinuta je društveno usmjerena i subvencionirana stanogradnja, a time i svaki veći kolektivni građevinski zahvat. Tako je naselje Žnjan postalo područje masovne divlje gradnje privatnih investitora.¹²⁸

Od godine 1993. Nadbiskupsko građevinsko vijeće uz podršku Grada Splita priprema izgradnju mreže crkvi i katoličkih centara. Na području Splita 3 raspisana su četiri natječaja za pastoralne centre na Žnjanu, Mertojaku, Visokoj i Križinama. Pobjednici natječaja izradili su projektne dokumentacije, na osnovi koje su crkve i izgrađene.¹²⁹ U drugim modernističkim naseljima, ali i u divlje izgrađenim prostorima oko cijeloga Splita nastaje tzv. duhovni prsten kojeg čine oko 20 objekata. Niču crkve na neobičnim mjestima te je izostala poveznica prema urbanom.¹³⁰

¹²⁷ Tušek, Darovan. *Arhitektonski natječaji u Splitu 1945 – 1995*. Split: Građevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, Društvo arhitekata Split, 1996, str. 347 – 349.

¹²⁸ Ibid, str. 364.

¹²⁹ Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita 3 od 1968. do 2009. godine.“ *Prostor* 1, 39 (2010), str. 174. – 175.

¹³⁰ Ban, Saša, Mrduljaš, Maroje, Sablić Nevenka. *Betonski spavači: Split, između plana i kaosa*. <https://hrti.hrt.hr/home>. Pristupljeno: 07.11.2023.

7. Zaključak

Nakon raspada Jugoslavije dolazi do uspostavljanja kapitalističkog uređenja u novonastalim državama u kojima modernizacija započeta u drugoj polovici 20. stoljeća ostaje nedovršena. Velika stambena naselja, edukacijske institucije, kongresni i kulturni centri (npr. *Sava Centar*, Novi Beograd) i javne infrastrukture danas su često zapušteni prostori, mjesta kontroverzi i sukoba interesa gdje je ideja javnog dobra odavno napuštena. Promjenom društvenog uređenja iz socijalističkog u kapitalističko, dolazi do slobodnog tržišta te su devedesetih godina prošlog stoljeća državne institucije promijenile svoje uloge. Tih godina su društveni stanovi postali privatno vlasništvo otkupom po povoljnim uvjetima te modernistička arhitektura ostaje bez društvenog pokrovitelja. U Splitu nije izgrađena ni jedna nova gradska četvrt, iako se već duže vrijeme spominje Korešnica na periferiji Splita, no do sada to ostaje samo najava. Novo doba je donijelo nova, antiurbana rješenja. Stambene potrebe stanovnika rješavane su kupnjom i izgradnjom stanova na interpoliranim lokacijama gdje je u prošlosti riješena infrastruktura (struja, voda, kanalizacija i drugo) koji ne korenspondiraju s urbanističkom arhitekturom iz vremena socijalizma. Iako je projekt Split 3 jedan od najboljih primjera naselja urbane arhitekture, projekt se početkom 1980 – ih zaustavlja te se bitan dio Splita nije izgradio, Split 3 ostaje bez zamišljenog središta koji je trebao biti prostor za društveni život, kulturu i sport. Raspadom Jugoslavije, divlja gradnja potpuno preuzima prostor i širi se daleko u svim smjerovima. Svakako je na neplansku gradnju utjecalo i stanje tržišta. Vrijednost zemljišta i nekretnina u Splitu u posljednjih nekoliko godina je enormno porasla, svaki slobodni centimetar pokušava se iskoristiti i unovčiti. Planski razvoj grada zamijenili su partikularni interesi. Također, nelegalno izgrađene kuće u socijalizmu danas su legalizirane *Zakonom o legalizaciji bespravne gradnje*, što je posljedica legalizacije gradskih četvrti kojima nedostaje osnovna infrastruktura. Nadalje, veliki investitori zbog novčanog interesa žele mijenjati originalne urbanističke planove odnosno postojeći prostor prenamijeniti, primjerice na Trsteniku tzv. R1 zonu.

Nažalost, plodna i vrijedna baština koja nam je ostala u nasljeđu danas propada bez potrebne valorizacije i zaštite. Uzrok tome su posljedice rata, zapuštenost, neredovito održavanje, pohlepa investitora, ali i nedostatak instituta arhitekata i urbanista koji će glasno izreći problem i potruditi se riješiti ga promovirajući vrijednosti koje nas okružuju. Naime, arhitektura Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata nije odudarala od svjetskih trendova tog doba te danas izaziva oduševljenje svijeta. Navedeno, najbolje dokazuje izložba *Toward*

Concrete Utopia – Architecture in Yugoslavia, 1948-1980. u jednoj od najznačajnijih galerija svijeta – MoMA u New Yorku 2018. godine.

8. Literatura

Knjige:

Čaldarović, Ognjen. *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.

Duda, Igor. *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.

Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem: O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918. – 2008*. Zagreb: EPH, Novi Liber, 2008.

Kečkemet, Duško. *Borba za grad*. Split: Društvo arhitekata Splita i Marjan tisak, 2002.

Kečkemet, Duško. *Jučerašnji Split – Povijest Splita 1883 – 1990*. Split – Zagreb: Ex Libris, 2002.

Majić, Marina. *Arhitektura Splita 1945 – 1960*. Split: Društvo arhitekata Split, 2011.

Muljačić, Slavko. *Izgradnja Splita 1944 – 1969*. Split: URBS 8, Urbanistički zavod Dalmacije, 1969.

Tušek, Darovan. *Arhitektonski natječaji u Splitu 1945 – 1995*. Split: Građevinski fakultet Sveučilišta u Splitu, Društvo arhitekata Split, 1996.

Tušek, Darovan. *Leksikon splitske moderne arhitekture*. Split: Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije, 2018.

Tušek, Darovan. *Split: Arhitektura 20. stoljeća*. Split: Sveučilište u Splitu, Građevinsko – arhitektonski fakultet, 2011.

Poglavlje u knjizi:

Blagojević, Ljiljana. “Novi Beograd: Glavni grad ničije zemlje”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, str. 38 – 50. Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021.

Dobrivojević, Ivana. “Krov nad glavom”, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Neda Knežević, str. 45 – 49. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.

Ličina Ramić, Aida. “Socijalistički grad – historiografska literatura o gradovima SFRJ na primjeru Beograda, Sarajeva i Zagreba”, U: *Reprezentacije Socijalističke Jugoslavije: Preispitivanja i perspektive*, ur. Hannes Grandits, Branimir Janković, Vladimir Ivanović, str. 59 – 72. Zagreb, Sarajevo: Srednja Europa Zagreb, UMHIS Sarajevo, 2019.

Mihanović, Ante. “Konstruktorska grupa Split 3 – Projektiranje, konstrukcija i podrška izvođenju”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, str. 73 – 77. Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021.

Miličić, Jakša. “Gradski kompleks Split 3 – Ideja, razvoj, realizacija”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, str. 79 – 83. Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021.

Premerl, Tomislav. “Tragovi moderne u poslijeratnoj arhitekturi Hrvatske”, U: *Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985.*, ur: Marijan Hržić, str. 20 – 27. Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata; UPI-2M PLUS, d.o.o., 2012.

Šegvić, Neven. “Nekoliko Asocijacija o najnovijem arhitektonskom razvitku Splita”, U: *Urbanizam, Arhitektura, Izgradnja, Graditeljsko naslijeđe*, ur. Tomislav Marasović, Budimir Pervan, Dragutin Sumić, str. 35 – 41. Split: Urbanistički biro, 1957.

Svarčić, Ante. “Projektiranje, izgradnja i intervencije u Sveučilišnoj ulici / ulici Ruđera Boškovića.”, U: *50 godina Splita 3 – ulice kvartovi, stanovnici: Zbornik manifestacije*, ur. Višnja Kukoč, Jelena Borota, str. 100 – 104. Split: Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, 2021.

Viđak, Vjekoslav. “Mediterranske igre u Splitu: 15 – 29. rujna 1979.”, U: *Split u Titovo Doba*, ur. Miroslav Ćurin, str. 301 – 308. Split: Društvo Josip Broz Tito, Savez antifašističkih boraca i antifašista, 2002.

Vojnović, Josip. “Izgradnja novog Splita: Današnji pogled na Split 3”, U: *Split u Titovo Doba*, ur. Miroslav Ćurin, str. 128 – 131. Split: Društvo Josip Broz Tito, Savez antifašističkih boraca i antifašista, 2002.

Znanstveni rad u časopisu:

Alfirević, Đorđe, Simonović Alfirević, Sanja. "The socialist apartment in Yugoslavia: Paradigm or tendency?" *Spatium* 40 (2018): 8 – 17.

Bartulović, Hrvoje, Žižić, Dujmo. „Primjeri generiranja suvremenoga tkiva grada Splita javnim građevinama.“ *Prostor* 1, 49 (2015): 70 – 81.

Domljan, Žarko. „Poslijeratna arhitektura u Hrvatskoj.“ *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi* 10 (1969): 3 – 45.

Kahle, Darko. "Građevni i urbanistički propisi u Hrvatskoj od 1956. do 1971. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2021): 1149 – 1181.

Klempić, Sanja. „Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata.“ *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2 (2004): 95 – 120.

Korov, Goran. „Zajednička ili zasebna? Paradigme u arhitekturi socijalističke Jugoslavije.“ *Kvartal: Kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 9, 3 – 4 (2012): 48 – 56.

Kovačević, Neven. "Proces urbanizacije i problemi prostornog uređenja." *Revija za sociologiju* 5, 4 (1975): 120 – 124.

Kovačić, Dinko. „Split 3: Što mu je prethodilo, što je bio, što je danas?“ *Art bulletin* 66 (2016): 65 – 103.

Kukoč, Višnja. „Razvoj Splita 3 od 1968. do 2009. godine.“ *Prostor* 1, 39 (2010): 166 – 177.

Matošić, Dragutin. "Urbanistički zavod Dalmacije – Split, 1947. – 2004. i zbrinjavanje njegovog arhiva." *Baština* 32 (2004): 355 – 376.

Mihaljević Jurković, Matea. „Mediterranske igre u Splitu 1979. godine.“ *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 2, 2 (2018): 191 – 211.

Tandarić, Neven, Watkins Charles, Ives Christopher. "Urbano planiranje u Hrvatskoj tijekom socijalističkoga režima." *Hrvatski geografski glasnik* 81, 2 (2019): 5 – 41.

Vezilić Strmo, Nikolina, Delić, Alenka, Kincl, Branko. "Uzroci problema postojećeg stambenog fonda u Hrvatskoj." *Prostor* 2, 46 (2013): 340 – 349.

Mrežne stranice:

Ban, Saša, Mrduljaš, Maroje, Sablić Nevenka. *Betonski spavači: Split, između plana i kaosa.* <https://hrti.hrt.hr/home>. Pristupljeno: 28.09.2023.

Data Thrills. http://datathrills.com/main_str/viz7/1.html. Pristupljeno: 06.10.2023.

Gattin, Tanja. *Ovo je priča o najstarijem splitskom neboderu, naš fotoreporter je jedan od prvih stanara: „Fantastično je živjeti tu.“* <https://slobodnadalmacija.hr/split/ovo-je-prica-o-najstarijem-splitskom-nboderu-nas-fotoreporter-je-jedan-od-prvih-stanara-fantasticno-je-zivjeti-tu-1278475>. Pristupljeno: 30.10.2023.

Muzej sporta Split. *Kako je split dobio Mediteranske igre?* https://www.muzejsportast.hr/povijest_sporta_mis_79.html Pristupljeno: 04.11.2023.

Slobodna Dalmacija. *Urbanistički zavod – institucija splitske pameti.* <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/urbanisticki-zavod-institucija-splitske-pameti-192970>. Pristupljeno: 04.11.2023.

Slikovni prilozi

Slika 1. Zgrada Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije (Izvor: Muzej Srbije. Palača Federacije. <https://muzejisrbije.rs/2022/04/25/palata-srbija-2022/>. Pristupljeno: 28.09.2023.)

Slika 2. Zgrada Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (Izvor: Twitter. Zgrada CK. <https://twitter.com/todDM53izjASpRe/status/1662482533651566592/photo/1>. Pristupljeno 28.09.2023.)

Slika 3. Studentski dom *Goce Delčev* u Skoplju (Izvor: Kathmandu and beyond. <https://www.kathmanduandbeyond.com/student-dormitory-goce-delcev-skopje-macedonia/>. Pristupljeno: 26.11.2023.)

Slika 4. Richterovi neboderi tzv. *Rakete* (Izvor: Klindić, Ivan. Na gradnju zagrebačkih Raketa utjecali su TV signal i potres u Skoplju. <https://licegrada.hr/na-gradnju-zagrebackih-raketa-utjecali-su-tv-signal-i-potres-u-skoplju/>. Pristupljeno: 29.09.2023.)

Slika 5. Zgrada Parlamentarne skupštine BiH (Izvor: Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine. <https://www.parlament.ba/Content/Read/195?title=ZgradaParlamentarneskup%C5%A1tineBiH&lang=hr>. Pristupljeno: 29.09.2023.)

Slika 6. Trg Republike u Ljubljani (Izvor: Visit Ljubljana. Trg Republike Square. <https://www.visitljubljana.com/en/poi/trg-republike-square/>. Pristupljeno: 29.09.2023.)

Slika 7. Zgrada Elektrodalmacije (Izvor: Nacionalno.hr. <https://www.nacionalno.hr/hep-ovci-iz-kvote-hns-a-poceli-pokazivati-pravo-lice-direktor-elektrodalmacije-split-nikad-nije-stekao-titulu-magistra-znanosti/>. Pristupljeno: 12.10.2023.)

Slika 8. Stambeni blok na Bačvicama, Stanko Fabris (Izvor: Šegvić, Neven, “Nekoliko Asocijacija o najnovijem arhitektonskom razvitku Splita”, U: Urbanizam, Arhitektura, Izgradnja, Graditeljsko naslijeđe, ur. Tomislav Marasović, Budimir Pervan, Dragutin Sumić, Split: Urbanistički biro, 1957, str. 39.)

Slika 9. Vila na Mejama, Ivan Vitić (Izvor: Šegvić, Neven, “Nekoliko Asocijacija o najnovijem arhitektonskom razvitku Splita”, U: Urbanizam, Arhitektura, Izgradnja, Graditeljsko naslijeđe,

ur. Tomislav Marasović, Budimir Pervan, Dragutin Sumić, Split: Urbanistički biro, 1957, str. 39.)

Slika 10. Glavičine, Skalice 1960 – ih (Izvor: Skyscraper city. <https://www.skyscrapercity.com/threads/split-old-photos.1165327/page-173#post-123341581>. Pristupljeno: 15.10.2023.)

Slika 11. Neboder Pomgrad (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 12. Pogled na arhitekturu Ulice Matice Hrvatske na Splitu 3 (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 13. Pogled na zgradu u ulici braće Borozan (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 14. Ljubićeva ulica (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 15. Papandopulova ulica (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 16. Pogled na zgrade u Papandopulovoj ulici (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 17. Ulica Ruđera Boškovića (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 18. Ulica Ruđera Boškovića (Izvor: HRT prikazuje. Betonski spavači: Split, između plana i kaosa. <https://hrtprkazuje.hrt.hr/dokumentarci/betonski-spavaci-split-između-plana-i-kaosa-5739518.%0b>. Pristupljeno: 05.11.2023.)

Slika 19. Stambena zgrada *Kineski zid* u Spinutu (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 20. Vukovarska ulica na Sućidru (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 21. Parking na Sućidru, 1983. (Izvor: Retro Sućidar. https://www.facebook.com/retrosucidar/?locale=hr_HR. Pristupljeno: 12.11.2023.)

Slika 22. Parking na Sućidru, 2023. (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Slika 23. Stadion Poljud (Izvor: Pocrnjić, Marija. Osobna arhiva, 2023.)

Popis kratica

CCCB – Centre de Cultura Contemporània de Barcelona

DUSI – Društveno usmjerena stambena izgradnja

GUP – Generalni urbanistički plan

HNK – Hrvatsko narodno kazalište

JNA – Jugoslovenska narodna armija

MIS – Mediteranske igre Split

PIS – Poduzeće za izgradnju Splita

PUP – Provedbeni urbanistički planovi

RTV – Radiotelevizija

SAD – Sjedinjene Američke države

SIV – Savezno izvršno vijeće

SIZ – Samoupravna interesna zajednica

SOFK – Savez organizacija za fizičku kulturu

SR – Socijalistička republika

SSSR – Savez sovjetskih socijalističkih republika

UGOS – Udružena građevinska operativa Splita

UIH – Urbanistički institut Hrvatske

URBS – Urbanistički zavod Dalmacije u Splitu

Sažetak

Prve godine nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji označavaju obnovu arhitekture koja je oštećena ratnim razaranjima. Arhitektura je tako imala jednu od važnijih uloga u procesu modernizacije društva. Analogno tome, u socijalističkoj Jugoslaviji nastaju ambiciozni arhitektonski objekti i nova stambena naselja, primjerice u Splitu, Novom Zagrebu, Novom Beogradu, itd. Drugu polovicu 20. stoljeća obilježava i nagli razvoj industrijalizacije što je rezultiralo neprirodnim priljevom velikog broja ljudi u gradove te je očigledan bio nesrazmjer stanovništva između grada i njegove šire periferije, a osobito sela. Kao odgovor na to, u Splitu je izgrađeno novo naselje, Split 3, osvježenje u ustaljenoj socijalističkoj metodologiji urbanizma u Jugoslaviji. Na natječaju za projekt Split 3 pobjeđuje slovenski tim arhitekata Marjan Bežan, Nives Starc i Vladimir Mušič, a njihov rad daje novu dimenziju urbanizmu grada. Izgradnju trećeg gradskog rajona Split 3 definira niz stambenih zgrada s oko 14 000 stanova. Stambeni blokovi i pješačke zone Splita 3 protežu se u smjeru istok – zapad odnosno horizontalno u usporedbi s obalom, a kako bi se osigurao pogled prema jugu i moru, niži stambeni blokovi naselja smješteni su na južnoj strani ulice, u odnosu na više zgrade koje se nalaze na njenoj sjevernoj strani. Ovakav koncept je svakako bio prilagođen mediteranskom načinu života s vrtovima ispred stambenih blokova, parkovima i klupama za druženje te je ova nova, moderna arhitektura oblikovala život i sudbine ljudi koji su se s njom koristili. U Splitu nastaju i ostala važna arhitektonska rješenja koja se također spominju u ovom diplomskom radu, kao i građevine namijenjene za sportske manifestacije kao što su Mediteranske igre održane 1979. godine.

Ključne riječi: socijalistička arhitektura, urbanizam, Jugoslavija, Split, Split 3

SOCIALIST ARCHITECTURE IN YUGOSLAVIA WITH A PARTICULAR FOCUS ON THE CITY OF SPLIT

Abstract

The first years after World War II in Yugoslavia marked the restoration of architecture that had been damaged by wartime destruction. Architecture, thus, played one of the most important roles in the process of modernization of society. Analogously, in socialist Yugoslavia, ambitious architectural buildings and new residential areas were created, for example in Split, New Zagreb, New Belgrade, etc. The second half of the 20th century was also marked by the rapid development of industrialization, which resulted in an unnatural influx of a large number of people into the cities, and it was obvious disparity of the population between the city and its wider periphery, especially the countryside. In response to this, a new settlement, Split 3, was built in Split, a refresh in the established socialist methodology of urbanism in Yugoslavia. The Slovenian team of architects Marjan Bežan, Nives Starc and Vladimir Mušič won the competition for the Split 3 project, and their work gives a new dimension to the city's urbanism. The construction of the third city district Split 3 is defined by a series of residential buildings with around 14,000 apartments. The residential blocks and pedestrian zones of Split 3 stretch in the east-west direction, horizontally compared to the coast, and in order to ensure a view to the south and sea, the lower residential blocks of the settlement are located on the southern side of the street, compared to the higher buildings located on the its northern side. This concept was certainly adapted to the Mediterranean way of life with gardens in front of apartment blocks, parks and benches for socializing, and this new, modern architecture shaped the lives and destinies of the people who used it. Other architectural solutions in Split are also mentioned in this graduation thesis, as well as buildings intended for sports events such as the Mediterranean Games held in 1979.

Keywords: socialist architecture, urban planning, Yugoslavia, Split, Split 3

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Marija Pocrnjić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice povijest umjetnosti i povijesti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 15. 12. 2023.

Potpis

Izjava o pohrani završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Studentica: Marija Pocrnjić

Naslov rada: Socijalistička arhitektura u Jugoslaviji s posebnim osvrtom na grad Split

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor rada:

Aleksandar Jakir, prof. dr. sc.

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

/

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Marko Trogrlić, prof. dr. sc.

Mladenko Domazet, prof. dr. sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

Split, 15.12.2023.

Potpis studenta/studentice: